

Prijelaz država socijalističkog na kapitalistički režim.

Vlahović, Nikola

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of economics Split / Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:124:765876>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-25**

Repository / Repozitorij:

[REFST - Repository of Economics faculty in Split](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
EKONOMSKI FAKULTET**

ZAVRŠNI RAD

**PRIJELAZ DRŽAVA SOCIJALISTIČKOG REŽIMA NA
KAPITALISTIČKI**

Mentor:

**izv. prof. dr. sc. Bruno Ćorić
Vlahović**

Student:

Nikola

Split, rujan 2023.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, Nikola Vlahović,

izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je navedeni rad isključivo rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu, što pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio navedenog rada nije napisan na nedozvoljeni način te da nijedan dio rada ne krši autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Split, 11.09.2023. godine

Vlastoručni potpis:

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. SOCIJALISTIČKI REŽIM	3
2.1. Koncept socijalizma	3
2.2. Ekonomija i socijalizam	6
3. KAPITALIZAM	14
3.1. Koncept i karakteristike kapitalizma	15
3.2. Modeli kapitalizma	18
4. PRIJELAZ DRŽAVA SOCIJALISTIČKOG REŽIMA NA KAPITALISTIČKI – PRIMJER REPUBLIKE HRVATSKE	21
4.1. Prva faza prijelaza	22
4.1.1. Općeniti presjek	22
4.1.2. Ključni problemi prijelaza prve faze	25
4.2. Druga faza prijelaza	27
5. ZAKLJUČAK	31
6. POPIS LITERATURE	33
SAŽETAK	35
ABSTRACT	36

1. UVOD

Prijelaz iz socijalističkog režima u kapitalistički je dobio značajnu pozornost i važnost u poljima ekonomije i političkih znanosti. Duboke razlike između ova dva gospodarska sustava čine proces tranzicije složenim i zahtjevnim, utječući na državu, njezino gospodarstvo i društvo koje obuhvaća. Prelazak sa socijalističkog režima na kapitalistički zahtijeva temeljnu promjenu ekonomskog sustava i temeljnih načela koja njime upravljaju. Ovaj pothvat uključuje značajno restrukturiranje institucija, politika i društvenih normi, uključujući promjene u vlasničkim strukturama, tržišnim mehanizmima i cjelokupnom gospodarskom okviru. Tranzicijski proces obilježen je različitim izazovima. Jedan od ključnih izazova leži u pomirenju različitih ideologija i načela socijalizma i kapitalizma.

S jedne strane, socijalistički režim karakterizira centralizirano ekonomsko planiranje i kolektivno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. Unutar socijalističkog sustava, država preuzima dominantnu ulogu u donošenju odluka, raspodjeli resursa i raspodjeli bogatstva. Naglasak je na načelima kao što su socijalna jednakost, javno blagostanje i smanjenje socioekonomskih razlika. S vremenom su se pojavili različiti oblici socijalizma, svaki s različitim ideološkim perspektivama i provedbom politike. S druge strane, kapitalizam je ekonomski sustav temeljen na privatnom vlasništvu, tržišnoj konkurenciji i individualnoj inicijativi. U kapitalizmu, tržišne snage određuju raspodjelu resursa, proizvodne odluke i mehanizme cijena. Fokus je na ekonomskim slobodama, poduzetništvu i težnji za profitom kao primarnim pokretačima gospodarstva. Kapitalizam se često povezuje s konceptima ekonomske učinkovitosti, inovacije i akumulacije bogatstva.

Tranzicijski proces također uključuje sveobuhvatnu reorganizaciju gospodarskih institucija i politika. To obuhvaća privatizaciju poduzeća u državnom vlasništvu, uspostavu konkurentnih tržišta i usvajanje novih regulatornih okvira. Tranzicija često zahtijeva demontiranje centraliziranih mehanizama planiranja socijalističkog režima i uvođenje tržišno orijentiranih mehanizama za olakšavanje raspodjele resursa i proizvodnih odluka. To uključuje razvoj zakonskih i regulatornih okvira koji štite vlasnička prava, potiču poduzetništvo i potiču konkurenciju. Uspostava učinkovitih struktura upravljanja i vladavine prava ključna je za osiguravanje glatke tranzicije i stvaranje povoljnog okruženja za gospodarski rast.

Osim gospodarskih promjena, prijelaz iz socijalističkog režima u kapitalistički ima

duboke društvene i kulturne implikacije. Promjene u ekonomskim sustavima mogu dovesti do značajnih promjena u društvenim normama, vrijednostima i očekivanjima. To može uključivati promjene u dinamici tržišta rada, obrascima zapošljavanja i odredbama socijalne skrbi. Tranzicija također može rezultirati nejednakostima u prihodima i socioekonomskim razlikama jer određene skupine mogu imati više koristi od novog kapitalističkog sustava, dok se druge mogu suočiti s izazovima u prilagodbi novoj gospodarskoj stvarnosti. Rješavanje ovih pitanja socijalne i distributivne pravde ključno je za održavanje društvene kohezije i osiguravanje pravednog i uključivog procesa tranzicije.

Republika Hrvatska predstavlja intrigantnu studiju slučaja za ispitivanje tranzicije iz socijalističkog režima u kapitalistički. Nakon osamostaljenja od Jugoslavije početkom 1990-ih, Hrvatska je krenula na put političke i gospodarske transformacije. To je uključivalo prijelaz sa socijalističkog ekonomskog sustava na tržišno orijentirani kapitalistički sustav. Tranzicijski proces u Hrvatskoj zahtijevao je značajne promjene u ekonomskim politikama, institucionalnim okvirima i vlasničkim strukturama. Uključivao je privatizaciju državnih poduzeća, liberalizaciju tržišta i integraciju u globalno gospodarstvo. Te su reforme imale za cilj potaknuti gospodarski rast, privući strana ulaganja i njegovati konkurentno poslovno okruženje. Proučavanjem hrvatskog iskustva mogu se steći vrijedni uvidi u izazove i prilike s kojima se zemlja susreće tijekom tranzicije. To uključuje analizu korištenih strategija, društvenu i političku dinamiku koja je u igri te rezultirajuće ishode u smislu ekonomskog razvoja, društvenog blagostanja i političke stabilnosti.

S obzirom na potonje, problem istraživanja u ovom radu je prijelaz iz socijalističkog režima u kapitalistički. Cilj rada je definirati socijalizam i kapitalizam kao ekonomske sustave te uočiti razlike među njima. Sadržajno, rad će, pored uvoda i zaključka, predstaviti socijalistički režim, potom kapitalizam, zatim prijelaz država iz socijalističkog na kapitalistički na primjeru Republike Hrvatske.

2. SOCIJALISTIČKI REŽIM

Kroz povijest su brojni pokreti nastojali unijeti pozitivne promjene u svijet. Kao masovni pokret s ciljem postizanja širokog društvenog napretka, socijalizam je gotovo dva stoljeća bio značajna snaga društvenih promjena. Filozofija i ideologija socijalizma nadahnula je milijune ljudi, te u isto vrijeme izazvala strah i odbojnost kod svojih protivnika. Međutim, socijalizam se može činiti paradoksalnim. Unatoč tome što se pojavio nakon Francuske revolucije s ciljem izgradnje i razvoja egalitarnih ideala prosvjetiteljstva, u njegovo su ime počinjeni okrutni zločini protiv čovječanstva. Iako je teoretski demokratski, oportunisti su u pravilu iskorištavali socijalizam kako bi opravdali totalitarne diktature u praksi.

Unatoč tome što datira još od ranog 19. stoljeća, socijalizam prkosi jednostavnoj definiciji. Izraz „socijalist“ potječe od latinske riječi „socius“, što znači „saveznik“ ili „prijatelj“ - istog korijena koji je doveo do riječi „društvo“ i „sociologija“. Upotrijebljen je kao sinonim za „komunist“ u engleskom Cooperative Magazine-u studenog 1827. godine. Pojam „socijalizam“ je u upotrebi od 1836. godine (Lamb & Docherty, 2006, str. 1). Dakle, a kako navodi Sandle (1998, str. 7), iako se socijalizam pojavio kao moderni politički fenomen u kasnom 18. stoljeću, pod utjecajem Francuske i industrijske revolucije, naslijedio je dužu tradiciju moralnog protesta i nezadovoljstva. Od vremena Platona do Morea, Winstanleya i Diggersa tijekom Engleskog građanskog rata, postoji etička kritika nedostataka postojećeg načina života i odgovarajuća želja za poštenijim i pravednijim društvom. Uspon kapitalizma i pad feudalizma bili su katalizator za razvoj socijalizma kao moralne kritike. Ekspanzija ekonomskog izrabljivanja, siromaštva, najamnog rada i nepravde dodatno su potaknuli pobunu protiv nejednakosti.

2.1. Koncept socijalizma

Socijalisti smatraju kako postoji temeljni problem društva u kojem žive, koji ih tjera na njegovu transformaciju. Ova nepokolebljiva odlučnost za reformu ima za cilj sveobuhvatnu promjenu postojećih društvenih i političkih institucija. Socijalizam istovremeno, pretpostavlja

nužnost temeljne promjene u ljudskoj prirodi, oslobađajući pojedince od njihovih egocentričnih perspektiva. Kako bi postigli trajnu sreću i pravdu, vjeruje se da ljudi moraju naučiti dati prednost dobrobiti zajednice, prepoznajući svoju podređenu ulogu unutar nje nad osobnom udobnošću. Socijalisti dodatno tvrde da povijest napreduje prema idealnijim društvenim uvjetima, iako ovaj razvoj obično zahtijeva pomoć odabrane grupe pojedinaca (koji se nazivaju „aristoi“) koji posjeduju potrebno razumijevanje pravde i ispravnosti, usklađeno s povijesnim procesima. Mnogi socijalisti čvrsto vjeruju u postojanje takvog apsolutnog znanja i mudrosti. Slijedom toga, zalažu se za prijenos svih zapovjednih pozicija u društvu na pojedince superiornih sposobnosti i karaktera, dajući im slobodu potrebnu za provedbu svojih planova. U srži ovog zahtjeva leži uvjerenje da je čovječanstvu podarena sposobnost stvaranja gotovo savršenog društvenog poretka (Tamedly, 1969, str. 1).

Socijalizam je uvijek bio složena i raznolika doktrina, koja je obuhvaćala različite klasifikacije kao što su „utopijski“, „znanstveni“, „reformistički“ i „revolucionarni“. Socijalistički pokret svjedočio je podjelama između socijaldemokrata, eurokomunista, lenjinista, maoista, trockista, marksista, demokratskih socijalista, eko-socijalista i mnogih drugih. Postizanje općeg dogovora o temeljnim načelima ili karakteristikama socijalističkog društva pokazalo se gotovo nemogućim (Sandle, 1998, str. 10-11). Koncept socijalizma je, međutim, u središtu svojevrzne krize. U prvoj polovici 19. stoljeća i duboko u ranom 20. stoljeću odgovor se činio jasnim. Socijalizam je predstavljao pokret vođen masama, razvlaštenima i izrabljivanima, predvođen radničkom klasom, za koju se činilo da drži ključ budućnosti. U svom najradikalnijem obliku, socijalizam je predviđao prijelazni poredak koji bi iskorijenio iracionalnost povijesti i uspostavio komunističko društvo u kojem bi svatko mogao ispuniti svoj potencijal. Također je radničkom pokretu pružio praktični osjećaj ideološkog identiteta, ukorijenjenog u prosvjetiteljskim vrijednostima i nasljeđu buržoaskih revolucija. Politička demokracija, ekonomska jednakost i internacionalizam smatrani su temeljnim načelima. Stoga je izraz „socijalizam“ evocirao sliku pravednog svijeta koji je imao za cilj osporiti nepravde sadašnjosti. Međutim, nekada jasna svrha socijalizma sada je postala neizvjesna. Izvučen iz svog izvornog konteksta, pojam se povezivao s različitim organizacijskim modelima i doktrinarnim tumačenjima, dopuštajući mu da legitimizira širok raspon ideologija i praksi, uključujući autokraciju, nacionalizam, tehnokratsku ekonomiju i opresivni autoritarizam. Kao rezultat toga, dvosmislenost i ambivalentnost sada obilježavaju nasljeđe socijalizma (Bronner, 2000, str. xvii).

Socijalizam, kao filozofija, ne razlikuje se od Moore-ove utopije. Služio je kao politički koncept koji je bio odvojen od stvarne političke stvarnosti, sličan sloganu „Liberté, égalité, fraternité“ istaknutom na zgradama francuske vlade. Čak ni među samoproglšenim marksistima kasnog 19. i ranog 20. stoljeća u Europi socijalizam se nije smatrao pravom politikom. Ovo je stajalište također prevladavalo među ruskom elitom. Unatoč suočavanju s valom revolucionarnog terora od 1866. nadalje i tijekom prve ruske revolucije 1905.-1906., socijalizam nije bio njihova primarna briga. Vlasti su se prije svega bojale nasilnih činova samih po sebi, jer su predstavljali prijetnju životima elite i potencijalnom slomu carstva. U smislu sustava koji bi mogao zamijeniti carstvo, nasilje bi moglo produžiti ili ugušiti anarhiju i potencijalno utrti put potpunoj obnovi, poput ustavne monarhije ili kapitalističkih demokracija zapadnog tipa kojima su svjedočili članovi imperijalne elite (Shlapentokh, 2014).

Jedan pristup raspravi o širokom fenomenu socijalizma je zapravo argumentirati da svi oblici socijalizma dijele temeljnu karakteristiku ili bit koja definira doktrinu u cjelini. Iako to pojednostavljuje analizu, često dovodi do dogmatskih tvrdnji o prirodi „pravog socijalizma“ i postaje oružje protiv disidenata. S druge strane, preširoko definiranje socijalizma predstavlja izazov za smislenu analizu. S tim u vezi, najbitnija karakteristika socijalizma je njegova predanost stvaranju društva utemeljenog na jednakosti. Socijalisti se mogu razlikovati u svojim stajalištima o opsegu do kojeg se nejednakost može eliminirati ili o sredstvima za postizanje promjene, ali nijedan socijalist ne bi branio trenutne razlike u bogatstvu i moći. Konkretno, socijalisti su tvrdili da u kapitalizmu goleme privilegije i mogućnosti proizlaze iz nasljednog vlasništva nad kapitalom i bogatstvom na jednom kraju društvenog spektra, dok ciklus uskraćenosti ograničava mogućnosti i utjecaj na drugom kraju. Druga zajednička značajka socijalizma, usko povezana s prvom, jest vjera u mogućnost izgradnje alternativnog egalitarnog sustava utemeljenog na vrijednostima solidarnosti i suradnje. Međutim, ovo uvjerenje ovisi o trećoj karakteristici: relativno optimističnom pogledu na ljudska bića i njihovu sposobnost suradnje. Opseg tog optimizma i njegova važnost za izgradnju novog društva mogu značajno varirati. Na kraju, većina socijalista bila je uvjeren da se značajne promjene u svijetu mogu postići svjesnim ljudskim djelovanjem. Dok su neki tumači Marxa naglašavali ekonomski determinizam do te mjere da njihovo vjerovanje u ulogu ljudi u provođenju promjena postaje nejasno, opća tendencija među socijalistima je odbacivanje pasivne rezignacije na postojeću situaciju. Socijalisti dijele ovo stajalište s kapitalistima i liberalima, unatoč njihovim razlikama po

drugim pitanjima. Kapitalizam, liberalizam i socijalizam, kao proizvodi modernog doba, svi vjeruju u sposobnost ljudskih bića da djeluju kao akteri povijesti, umjesto da njihovu sudbinu određuju običaji, tradicija ili religija (Newman, 2005, str. 3-4).

Zapravo, a kako pronalazi von Mises (1951, str. 263), temelj socijalističke doktrine leži u kritici buržoaskog društvenog poretka. Međutim, utvrđivanje je li kapitalistički društveni poredak više ili manje manjkav ne daje konačan odgovor na pitanje može li socijalizam ponuditi bolju alternativu. Puko pokazivanje pogrešaka društvenog poretka utemeljenog na privatnom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju i njegovog neuspjeha u stvaranju idealnog svijeta nije dovoljno. Potrebno je dalje demonstrirati nadmoć socijalističkog poretka. Samo je nekoliko socijalista pokušalo to učiniti, a njihovi su pokušaji često bili neznanstvene ili čak neozbiljne prirode.

Socijalizam nastoji riješiti duboke nejednakosti u prihodima, pravima i mogućnostima koje su svojstvene kapitalizmu. Njegova primarna privlačnost leži kod onih koji nose najveći teret kapitalističkih nejednakosti. Suprotno tome, oni koji imaju koristi ili smatraju da imaju koristi od nejednakosti i privilegija skloni su protiviti se socijalizmu. Iako određeni stupanj ekonomske nejednakosti može biti neizbježan, opseg takve nejednakosti je neznatan u usporedbi s današnjim postojećim razlikama. Što se tiče izvora nejednakosti ključna pitanja vrte se oko uzroka oštrog kontrasta između siromaštva i bogatstva i što se može učiniti da se to riješi. Logično, najznačajnije pitanje odnosi se na temeljne uzroke nejednakosti u društvu. Primarni čimbenici koji pridonose ovoj nejednakosti uključuju: (1) izrabljivanje radničke klase, (2) koncentraciju bogatstva putem nasljeđivanja od strane manjine, (3) nezaposlenost, (4) nemoć i starost, (5) ekonomsku podređenost žena i (6) razlike u vještinama i sposobnostima (Cockshott & Cottrell, 1993, str. 11-12).

Socijalizam zahtijeva istovremenu prisutnost tri potrebna i dovoljna uvjeta (Kornai, 2008, str. 126-127):

1. Javno vlasništvo ima dominantnu ulogu u vlasničkim odnosima, a privatno ima ne više od podređene i pomoćne uloge.
2. Centralno usmjerena birokratska koordinacija preuzima dominantnu ulogu u koordinaciji socioekonomskih aktivnosti, dok tržišna koordinacija igra, u najboljem slučaju, podređenu i pomoćnu ulogu.

3. Političku moć monopolizira marksističko-lenjinistička komunistička partija, što znači stranka čiji je cilj ukinuti kapitalizam utemeljen na privatnom vlasništvu i tržištu. Komunistička partija svojim djelovanjem pokazuje svoju predanost provedbi ovog programa. Ovaj treći uvjet prethodi druga dva u nizu povijesnih događaja. Komunistička partija donosi masovnu konfiskaciju i značajno obuzdavanje ili eliminaciju tržišta.

Ova tri primarna uvjeta dovoljna su za razvoj brojnih sekundarnih karakteristika koje sustav dijeli. Na primjer, oni su dovoljni za donošenje zakonodavstva koje je u skladu sa sustavom, , te za većinu građana da prođu socijalizaciju u skladu sa zahtjevima sustava. Dakle, pojam „socijalistički sustav“ odnosi se na obitelj sustava. Konfiguracija institucija unutar zemlje mijenja se tijekom vremena, kao što se vidi u razlikama između Brežnjevljevog Sovjetskog Saveza i Staljinova. Zemlje se također razlikuju jedna od druge tijekom istog razdoblja, poput Honeckerove Njemačke Demokratske Republike koja se razlikuje od Pol Potove Kambodže (Kornai, 2008, str. 127).

2.2. Ekonomija i socijalizam

Bez obzira koliko ovlasti država stekne ili koliko opsežno utječe na ekonomiju kroz monetarne sustave i financijske mehanizme, inherentne sile tržišta postojat će u kapitalističkoj ekonomiji u kojoj su sredstva za proizvodnju u privatnom vlasništvu. To rezultira neizbježnom konkurencijom i kaosom u proizvodnji. Posljedično, u kapitalizmu postoje inherentna ograničenja ekonomskih politika koje provode državne vlasti kako bi ublažile krize. Nasuprot tome, socijalističko gospodarstvo posjeduje inherentne uvjete koji dopuštaju planirano usmjeravanje i djelovanje (Kihara, 1964). Kako tumači von Mises (1951, str. 343), cilj socijalizma je prebaciti vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju s privatnih pojedinaca na kolektivno vlasništvo društva, točnije na državu. U socijalističkom sustavu država posjeduje sve materijalne čimbenike proizvodnje i kontrolira ih. Ovaj prijenos vlasništva ne pridržava se nužno formalnosti i pravnih postupaka utvrđenih u povijesnom okviru koji se temelji na privatnom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju. Tradicionalna pravna terminologija je od minimalne važnosti u ovom procesu prijenosa. Ono što je važno nije upotrijebljena riječ, već stvarni prijenos vlasništva. Ograničenje vlasničkih prava i sam formalni prijenos metode su socijalizacije. Kako država postupno širi svoj utjecaj na proizvodnju i stječe više ovlasti u određivanju smjera i prirode proizvodnje, vlasniku na kraju ne ostaje ništa više od površnog naslova vlasništva, dok vlasništvo zapravo pada u ruke države.

Socijalizam je promoviran s obećanjem većeg ekonomskog prosperiteta u usporedbi s kapitalizmom, što je pridonijelo njegovoj širokoj privlačnosti. Međutim, argumenti su otkrili suprotno. Konkretno, provedba socijalizma ruskog tipa, kojeg karakteriziraju nacionalizirana ili podružtvljena sredstva za proizvodnju, neizbježno dovodi do ekonomske neučinkovitosti. Razlog tomu je nepostojanja cijena faktora proizvodnje, jer ih nije dopušteno kupovati ili prodavati, što rezultira nedostatkom mehanizama obračuna troškova. Bez računovodstva troškova, alokacija oskudnih resursa u najvrjednija i najproduktivnija područja proizvodnje postaje nemoguća. Dodatno, pokazalo se da i socijaldemokratska i konzervativna verzija socijalizma dovode do povećanja troškova proizvodnje, dok u usporedbi smanjuju troškove neproizvodnih ili aktivnosti na crnom tržištu. Posljedično, ti bi oblici socijalizma rezultirali relativnim smanjenjem ukupne proizvodnje bogatstva. Štoviše, obje verzije uspostavljaju strukture poticaja koje, za razliku od kapitalističkog sustava, favoriziraju neproizvođače i pojedince koji ne sudjeluju u ugovornim sporazumima, umjesto da podržavaju proizvođače i izvođače koji su uključeni u stvaranje i pružanje dobara i usluga (Hoppe, 2008, str. 35).

U socijalističkoj ekonomiji, višak proizvoda se stječe raspodjelom materijalnog proizvoda između potrošačkih dobara i drugih proizvoda kroz politički određenu podjelu u državnom planu. Ova raspodjela resursa leži u srži socijalizma, predstavljajući njegov skriveni temelj koji oblikuje cjelokupnu društvenu strukturu. Metoda izvlačenja viška u socijalizmu značajno se razlikuje od kapitalizma na nekoliko načina. Prvo, podjela proizvoda određena je izravno na temelju materijalnih odnosa, a ne neizravno kroz dinamiku razmjenskih odnosa. Drugo, ta je podjela centralno određena, a ne rezultat brojnih lokalnih pregovora o cijeni rada, radnom vremenu i sličnim čimbenicima. Također, u socijalističkom sustavu stvarna razina novčanih nadnica nema veliku važnost zbog unaprijed određene ponude potrošačkih dobara u planu. Veće novčane plaće ne moraju se nužno pretvoriti u povećane realne plaće, budući da se znatan dio realne plaće daje u obliku besplatnih ili subvencioniranih dobara. Ovaj oblik ekstrakcije viška proizlazi iz visoko integrirane i podružtvljene prirode proizvodnje u socijalizmu. Posljedično, postaje ključno da pojedine tvornice budu podređene središnjoj vlasti, pri čemu je njihova individualna profitabilnost relativno beznačajna. Ovaj centralizirani pristup proširuje se na samu državu, čineći lokalne vlasti nesposobnima da autonomno kontroliraju resurse. Ove karakteristike ostaju svojstvene i nepromjenjive značajke socijalizma (Zarembka, 2005, str. 27-28).

Carnevali & Pedersen Ystehede (2022) pronalaze kako temeljni elementi „klasičnog socijalizma“ obuhvaćaju dva glavna ekonomska načela: javno vlasništvo nad tvrtkama, također poznato kao sredstva za proizvodnju, i „birokratsku koordinaciju“ nasuprot tržišnoj koordinaciji. Ova se načela mogu opisati na sljedeći način:

1. Javno vlasništvo: poduzeća u državnom vlasništvu, prvenstveno u industrijskom sektoru, i zadruge, uglavnom u poljoprivrednom sektoru, prevladavajuća su jedinica proizvodnje i kontrole. Dok neki oblici privatnog vlasništva mogu postojati unutar klasičnog socijalizma, službena ideologija i pravni okvir ih snažno obeshrabruju. U zemljama u kojima je privatnim posjedima dopušteno legalno funkcioniranje, poput Istočne Njemačke, Mađarske i Poljske, njihova je uloga u cjelokupnom gospodarstvu marginalna, ako ne i beznačajna. Jedina sličnost s privatnim poduzećima u klasičnom socijalizmu je „privatna parcela“, što je mali komad zemlje koji je obitelji dodijelila njihova zadruga. Iako obitelj nema vlasnička prava nad zemljom, oni mogu prodati usjeve i zadržati dobit, iako zadruga zadržava ovlasti povrata zemlje. Gotovo da nema privatnih tvrtki koje zapošljavaju najamnu radnu snagu, osim uže obitelji, u klasičnom socijalizmu. Takve bi se tvrtke smatrale kapitalističkim poduzećima, a odnos između vlasnika tvrtke i radnika smatrao bi se „izrabljivačkim“ iz marksističke perspektive.
2. Birokratska koordinacija: uloga tržišta je ozbiljno ograničena. U svom čistom obliku, tržište postoji samo unutar neformalnog privatnog sektora. U formalnom sektoru, neke tržišne snage mogu se uočiti u sektoru potrošnih dobara i usluga. Kućanstva općenito imaju slobodu kupovati artikle u okviru svojih mogućnosti. Međutim, cijene se upravljaju i služe funkciji usmjeravanja potražnje prema preferiranim ciljevima planera na temelju ideološke perspektive. Na primjer, cijene osnovne robe i kulturnih usluga umjetno se održavaju niskima, dok su cijene luksuzne robe umjetno visoke. Glavni izazov s kojim se potrošači suočavaju je nestašica artikala. Svaki oblik klasičnog socijalizma karakterizira se kao „ekonomija manjka“. Ta se oskudica smatra svojstvenom i neizbježnom karakteristikom unutar ekonomske strukture. Mehanizam koordinacije koji povezuje sve druge sektore u klasičnoj socijalističkoj ekonomiji je birokratska koordinacija. To uključuje odredbe više razine koje diktiraju direktive hijerarhijskim strukturama niže razine, implementirajući specifične aspekte sveobuhvatnog ekonomskog plana koji obuhvaća cijelo gospodarstvo. Zbog toga se socijalističko gospodarstvo često naziva

„plansko gospodarstvo“ ili „komandno gospodarstvo“.

Nadalje, Bardhan & Roemer (1993, str. 255) ističu kako je ideja tržišnog socijalizma imala snažan utjecaj na ekonomiste jer se činilo da nudi mogućnost postizanja vrлина tržišnog sustava - ekonomske učinkovitosti (Paretova optimalnost) - bez uočenih nedostataka povezanih s privatnim vlasništvom. Nakon kolapsa socijalističkih gospodarstava i odbacivanja tržišnog socijalizma od strane zemalja poput Mađarske i Poljske koje su eksperimentirale s njim, uočavaju se dvije reakcije. Branitelji tržišnog socijalizma tvrdili su da, budući da su komunističke vlade dominirale tim zemljama, ideja tržišnog socijalizma nije imala „pošteno suđenje“. Obrnuto, kritičari tržišnog socijalizma isticali su kako socijalizam, u bilo kojem obliku, jednostavno ne može funkcionirati. Temeljni problem s je taj što se ne uzima u obzir niz problema koji proizlaze iz nedostatka savršenih informacija i troškova informacija, kao i nepostojanja određenih ključnih tržišta rizika. Nepostojanje tih tržišta rizika, zauzvrat, može se uvelike pripisati informacijskim problemima. Unutar područja informacijskih problema, oni uključuju one koji se bave odabirom, poticajima i učenjem.

Informacijski problemi i njihov utjecaj na upravljanje su ključni aspekti u analizi socijalizma i razumijevanju zašto centralno planiranje može naići na izazove. U socijalističkim sustavima gdje se donose ključne ekonomske odluke na centralnoj razini, važno je prikupiti i analizirati obilje informacija o gospodarskim procesima, resursima, proizvodnji, potrošnji, tehnološkim promjenama i drugim relevantnim faktorima. Međutim, prikupljanje ovih informacija može biti izazovno, jer može biti potrebno surađivati s raznim organizacijama i sektorima unutar društva, a informacije se često prikupljaju putem administrativnih postupaka. Nedostatak konkurencije, karakterističan za mnoge socijalističke sustave, znači da nema natjecateljskog pritiska koji bi poticao efikasnost. U kapitalističkim tržištima, konkurencija djeluje kao mehanizam koji potiče tvrtke da budu inovativne, smanjuju troškove i povećavaju kvalitetu kako bi privukle potrošače. U socijalizmu, gdje konkurencija može biti ograničena ili nepostojeća, tvrtke i organizacije mogu osjećati manji pritisak da optimiziraju svoje resurse i procese. Tržišni signali, poput cijena, igraju ključnu ulogu u informiranju tvrtki i pojedinaca o trenutnom stanju tržišta i potrebama potrošača. Nedostatak tržišnih signala u socijalizmu otežava donošenje informiranih ekonomskih odluka. Bez cijena koje se dinamički prilagođavaju ponudi i potražnji, planeri mogu imati poteškoća u određivanju stvarnih prioriteta i alokaciji resursa. Nedostatak tržišnih signala i konkurencije također može otežati brzu prilagodbu

promjenama u ekonomskim uvjetima ili potrebama potrošača. Kapitalistički sustavi obično brže reagiraju na promjene u tržištu jer tržišni sudionici reagiraju na promjenjive cijene i uvjete. U socijalizmu, gdje takvi mehanizmi nisu prisutni ili su ograničeni, prilagodba na promjene može biti sporija i manje učinkovita. S obzirom na izazove pri prikupljanju i interpretaciji informacija te na nedostatak konkurencije i tržišnih signala, postoji rizik da će se u socijalističkim sustavima donositi neracionalne ekonomske odluke. To, zauzvrat, može uključivati suboptimalnu alokaciju resursa, prekomjerne investicije u neefikasne sektore i nedostatak fleksibilnosti za prilagodbu promjenama u tržištu (Temkin, 1996).

Osim potonjeg, nedostatak savršenih informacija u kontekstu socijalizma predstavlja značajan izazov u donošenju ekonomskih odluka i upravljanju resursima. Ova tema duboko je ukorijenjena u ekonomsku teoriju i praksu te se često koristi kao argument protiv centralno planiranih ekonomskih sustava. U socijalizmu, centralna vlast obično donose ključne ekonomske odluke. Međutim, nedostatak potpunih i preciznih informacija o gospodarskim procesima, resursima, potrebama potrošača i tehnološkim promjenama komplicira proces donošenja odluka. Planeri se suočavaju s nesigurnošću i nedostatkom informacija o stvarnim tržišnim uvjetima, što može rezultirati neracionalnim ili suboptimalnim odlukama. Nedostatak informacija o stvarnim potrebama potrošača i troškovima proizvodnje može dovesti do neprecizne alokacije resursa. To znači da se resursi mogu rasporediti na način koji nije u skladu s stvarnim potrebama tržišta. Na primjer, može doći do prekomjerne proizvodnje nekih dobara i usluga i nedovoljne proizvodnje drugih, što može rezultirati gubicima resursa. Nadalje, nedostatak informacija o stvarnim troškovima i koristima investicija može dovesti do neracionalnih ulaganja u određene sektore ili projekte. Planeri mogu donositi odluke temeljene na nepotpunim informacijama, što može dovesti do gomilanja investicija u manje produktivne sektore ili nedovoljnog ulaganja u sektore koji su ključni za društvo. Nedostatak tržišnih signala i konkurencije u socijalističkim sustavima otežava brzu prilagodbu promjenama u ekonomskim uvjetima i potrebama potrošača. Tržište obično djeluje kao mehanizam koji brzo reagira na promjene u ponudi i potražnji, dok u socijalizmu nedostaje taj mehanizam. Sve navedene posljedice nedostatka informacija u socijalizmu mogu rezultirati ekonomskom neefikasnošću. To znači da se resursi ne koriste na način koji maksimizira blagostanje društva, što može dovesti do manjeg ekonomske produktivnosti i nižeg standarda života (Boettke & Leeson, 2004).

Konačno, nedostatak tržišta rizika u socijalističkim ekonomskim sustavima ima duboke

implikacije za upravljanje ekonomskim rizicima i stabilnost cijele ekonomije. Tržišta rizika, kao što su tržišta osiguranja ili tržišta financijskih derivata, igraju ključnu ulogu u ekonomijama kapitalističkih sustava. Na tim tržištima, pojedinci i organizacije mogu prenijeti dio svojih financijskih rizika na druge strane u zamjenu za plaćanje premije ili naknade. Ovo omogućuje pojedincima i tvrtkama da se zaštite od nepredviđenih događaja poput nesreća, bolesti, gubitka imovine ili promjena kamatnih stopa. U socijalističkim sustavima, gdje tržišta rizika mogu biti ograničena ili potpuno odsutna, nema prirodnog mehanizma za pojedince i organizacije da se zaštite od ekonomskih rizika. Nadalje, nedostatak tržišta rizika otežava pojedincima i organizacijama da se prilagode promjenama u ekonomskim uvjetima ili nekim nepredviđenim događajima. U kapitalističkim sustavima, pojedinci mogu koristiti osiguranje kako bi se zaštitili od gubitaka uzrokovanih nepogodama, bolestima ili drugim rizicima. Tvrtke mogu koristiti financijske derivate kako bi se zaštitile od promjena u cijenama sirovina ili valutnih tečajeva. Ovaj pristup omogućava ekonomskoj fleksibilnosti i brznoj reakciji na promjene uvjeta. Nedostatak tržišta rizika također može dovesti do većeg ukupnog rizika za društvo. Bez mehanizma za širenje rizika, pojedinci i organizacije mogu biti izloženi većim financijskim gubicima u slučaju nepredviđenih događaja, što može imati štetne posljedice za njihovu financijsku stabilnost i opću ekonomsku stabilnost društva. Tržišta osiguranja i financijskih derivata također pružaju poticaje za sigurnost i prevenciju. Pojedinci i organizacije koje plaćaju premije ili naknade imaju interes za smanjenje rizika koliko god je moguće kako bi smanjili svoje troškove osiguranja. Ovaj aspekt promiče odgovorno ponašanje i investicije u sigurnosne mjere. U socijalizmu, gdje nema ovih tržišta, ti poticaji za prevenciju i sigurnost mogu biti manje izraženi. Socijalistički sustavi koji nemaju tržišta rizika moraju pronaći alternativne načine za upravljanje i ublažavanje ekonomskih rizika. To može uključivati državne programe socijalne sigurnosti, subvencije za nezaposlene ili intervenciju države u ekonomiju kako bi se minimizirali negativni učinci nepredviđenih događaja (Miller, 1997).

Sveukupno, postoji najmanje pet središnjih ekonomskih razloga za neuspjeh tržišnog socijalizma, odnosno modela tržišnog socijalizma (Bardhan & Roemer, 1993, str. 27):

1. Podcijenjen je značaj problema poticaja.
2. Podcijenjene su poteškoće u uspostavljanju funkcioniranja sustava „punih cijena“ i, shodno tome, podcijenjena je uloga mehanizama raspodjele bez cijena unutar gospodarstva.

3. Podcijenjene su poteškoće raspodjele kapitala.
4. Dolazi do pogrešne procjena uloge i funkcije decentralizacije i natjecanja.
5. Jednostavno se ignorirala uloga inovacija u gospodarstvu.

Da zaključimo, u ovom dijelu rada naglašeno je kako se socijalizam razvio kao moderni politički fenomen u kasnom 18. stoljeću, no ima dužu tradiciju moralnog protesta i nezadovoljstva. Socijalizam je proizašao iz kritike nedostataka postojećeg društva i težnje ka poštenijem i pravednijem društvu. Kapitalizam je bio katalizator za razvoj socijalizma kao moralne kritike zbog ekonomskog izrabljivanja, siromaštva, najma i nepravde. Socijalisti su došli do zaključka da postoji temeljni problem u društvu koji zahtijeva transformaciju. Njihova odlučnost za reformu ima za cilj promjenu društvenih i političkih institucija te promjenu ljudske prirode kako bi se postigla trajna sreća i pravda. Socijalizam je uvijek bio složena i raznolika doktrina koja je obuhvaćala različite klasifikacije kao što su "utopijski", "znanstveni", "reformistički" i "revolucionarni". No unatoč svojoj raznolikosti, socijalizam je uvijek imao temeljnu karakteristiku - predanost izgradnji društva utemeljenog na jednakosti. Socijalisti se mogu razlikovati u pristupu rješavanju nejednakosti i sredstvima za postizanje promjena, ali svi se slažu da trenutne razlike u bogatstvu i moći nisu opravdane. Vjeruju u mogućnost izgradnje alternativnog egalitarnog sustava temeljenog na jednakoj raspodjeli resursa i pravednom pristupu pravima i prilikama. Nadalje, naznačeno je kako socijalizam teži eliminaciji ili smanjenju ekonomske nejednakosti, pri čemu se vjeruje da bi društvo trebalo kontrolirati i upravljati proizvodnim sredstvima kako bi osiguralo jednakost i pravednu raspodjelu bogatstva. Ovo uključuje nacionalizaciju ili kolektivizaciju privatnog vlasništva, kao i uspostavljanje državne kontrole nad ključnim sektorima gospodarstva.

Nadalje, socijalističko gospodarstvo posjeduje uvjete koji omogućuju planirano usmjeravanje i djelovanje. Cilj socijalizma je prebaciti vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju s privatnih pojedinaca na kolektivno vlasništvo društva, tj. na državu. U socijalizmu država posjeduje i kontrolira sve materijalne čimbenike proizvodnje. Međutim, provedba socijalizma, posebno varijante, koja uključuje nacionalizaciju sredstava za proizvodnju, dovodi do ekonomske neučinkovitosti. Nedostatak tržišnih mehanizama i računovodstva troškova onemogućuje optimalnu alokaciju resursa i rezultira povećanjem troškova proizvodnje. Socijalizam također favorizira neproizvođače i neaktivne sudionike u ekonomiji, dok ne pruža

dovoljno podrške proizvođačima i izvođačima. U socijalističkoj ekonomiji, višak proizvoda se stječe kroz centralno planiranu raspodjelu resursa. Ograničena uloga tržišta i birokratska koordinacija karakteristični su za socijalistički sustav.

Cijene se upravljaju prema ideološkim preferencijama, a nestašica proizvoda je uobičajena. Birokracija određuje i provodi ekonomski plan na svim razinama, a privatno vlasništvo i tržišne snage su ograničene. Informacijski problemi, nedostatak tržišnih signala, i odsustvo tržišta rizika predstavljaju ključne izazove u socijalističkim ekonomskim sustavima. Ovi faktori zajedno često dovode do neracionalnih ekonomskih odluka, suboptimalne alokacije resursa, te ograničavaju sposobnost brze prilagodbe promjenama. Nedostatak konkurencije i tržišnih signala također često vodi do manje efikasnih procesa i nižeg standarda života. Upravljanje ekonomskim rizicima također je otežano bez tržišta rizika, što može rezultirati većim financijskim gubicima i potrebom za intervencijom države radi ublažavanja negativnih učinaka nepredviđenih događaja. Sve te čimbenike treba uzeti u obzir prilikom analize socijalističkih ekonomskih sustava i razumijevanja njihovih prednosti i nedostataka. Iako se tržišni socijalizam činio kao potencijalno rješenje za kombiniranje prednosti tržišnog sustava s javnim vlasništvom, njegova provedba nije uspjela. Nedostatak savršenih informacija, troškova informacija i tržišta rizika bio je ključni problem.

3. KAPITALIZAM

Slično kao što je srednjovjekovna Europa nastala iz ostataka Rimskog Carstva, kapitalizam se također pojavio unutar oslabljenih struktura monarhijsko-merkantilističke Europe. Ulazak kapitalizma u povijest obilježen je dinamičnim, neujednačenim i često eksplozivnim odnosima s njegovim pandanima: kolonijalizmom, nacionalizmom i industrijalizmom. Bilo da se procjenjuje u smislu kvantitete ili kvalitete, u ekonomskim, društvenim, kulturnim, političkim, tehnološkim ili vojnim aspektima, i uzimajući u obzir i postignuća i katastrofe, utjecaj kapitalizma nadmašio je sva prethodna razdoblja (Fitzgerald, 2000, str. 19).

Među ekonomskim sustavima koji su danas prisutni u svijetu, kapitalizam, koji je oblik individualnog i tržišnog sustava, ima najznačajniju ulogu. To je sustav koji se temelji na privatnom vlasništvu, osobnoj slobodi i slobodi ugovaranja, gdje tržište dominantno regulira ekonomske procese. Kapitalizam karakterizira težnja za profitom kao primarnim motivom poslovanja, a konkurencija služi kao važan mehanizam koordinacije izvan tržišta. Kapitalizam se oslanja na zajedničke društvene i političke aranžmane koji usmjeravaju ponašanje pojedinaca i poduzeća. Kapitalizam potiče racionalnost uzdižući monetarnu jedinicu u alat za racionalne kalkulacije troškova i dobiti. Povijest kapitalizma vuče korijene iz kasnog petnaestog stoljeća, ,, te je stekao je značaj u svijetu tijekom kasnog osamnaestog i ranog devetnaestog stoljeća, potaknut događajima kao što su industrijska revolucija u Engleskoj, Francuska revolucija i uspostava Deklaracije o neovisnosti i Ustava SAD-a (Zalesko, 2015).

Industrijska revolucija i uspon kapitalizma započeli su u Velikoj Britaniji. Nekoliko čimbenika je doprinijelo ovoj pojavi, uključujući pristup odgovarajućim resursima, povijest

predmoderne industrije, opsežnu uključenost u globalnu trgovinu, značajne kolonijalne posjede i, što je važno, relativno fleksibilan društveni proces u usporedbi s drugim regijama tog vremena (Fitzgerald, 2000, str. 20). Osim navedenog, razvoj kapitalističkih društava karakterizirala pojava institucija koje olakšavaju transformaciju različite imovine u kapital. Tijekom 19. stoljeća, Ujedinjeno Kraljevstvo je postalo prvo industrijsko društvo, no ranija pojava kapitalizma u 18. stoljeću postavila je temelje industrijalizma u sljedećem stoljeću. Širenje kapitalističkih načela i rast tržišnih odnosa doveli su do značajnog povećanja potrošnje, stvarajući znatnu potražnju koja je ulaganja u industrijsku proizvodnju učinila financijski isplativim. Potreba za zaradom za kupnju robe potaknula je pojedince da potraže posao u industrijskom sektoru, unatoč monotonij prirodi posla i često teškim uvjetima u tvornicama. Vlasnici kapitala, koji su imali kontrolu nad radom, mogli su povećati produktivnost centralizacijom radnika u tvornicama, uvođenjem strojeva i primjenom novih metoda organizacije rada (Fulcher, 2004, str. 19-20).

3.1. Koncept i karakteristike kapitalizma

Ekonomska aktivnost i razvoj ekonomskih institucija pod dubokim su utjecajem temeljnih filozofskih uvjerenja ljudi, a ne odvijaju se izolirano. Uspostava kapitalističkih institucija i izvanredna razina proizvodnje postignuta u posljednja dva stoljeća pretpostavljaju prihvaćanje pragmatične, pro-razumne filozofije. U biti, kapitalizam i njegov ekonomski napredak utjelovljuju pravo pojedinca na život, što uključuje slobodu poduzimanja radnji potrebnih za vlastito održavanje, napredak, ispunjenje i uživanje. Kapitalizam se pojavljuje i napreduje kada su pojedinci slobodni ostvariti svoje pravo na život i ostvariti vlastiti, odabrani, put. Institucije kapitalizma mogu se promatrati kao proširena moć ljudskog razuma, koja služi svrsi ljudskog života. To zauzvrat dovodi do rastućeg obilja dobara koja služe kao materijalno sredstvo pomoću kojeg ljudi produbljuju, ispunjavaju i uživaju u svojim životima. Filozofski zahtjevi kapitalizma u skladu su s priznavanjem i provedbom prava pojedinca na život. Postupni razvoj kapitalističkih institucija u zapadnoj Europi, počevši od kasnog srednjeg vijeka, koincidirao je sa sve većim utjecajem sekularnih i pro-razumskih trendova u filozofiji i religiji. Taj je utjecaj pokrenut ponovnim uvođenjem Aristotelovih spisa u zapadni svijet. Osim toga, stalni kulturni utjecaj filozofije prosvjetiteljstva odigrao je značajnu ulogu u poticanju najveće ere kapitalističkog razvoja (Reisman, 1996, str. 19).

Kako navodi Rehbein (2020), kapitalist je pojedinac koji posjeduje kapital kao privatno vlasništvo prije nego što se uključio u kapitalističke aktivnosti. Kapital nije proizvod kapitalizma,

već njegov preduvjet. Ne može biti u zajedničkom vlasništvu; kapital i profit su oblici privatnog vlasništva koji isključuju druge. Pojedinačni kapitalist ulaže kapital s ciljem nadoknade prvobitnog iznosa i stvaranja viška, koji se naziva profit. Sam kapital se ne smanjuje, nego se uvijek obnavlja, dok kapitalist održava svoju egzistenciju od zarađenog profita. Važno je napomenuti da se onaj tko svoj kapital troši na potrošnju ne smatra kapitalistom. U idealnom kapitalističkom djelovanju pojedinac stječe nešto koristeći određenu količinu uloženog kapitala i prodaje to po višoj cijeni. To „nešto“ može obuhvaćati različite oblike, poput radne snage ili bilo koje druge vrijedne robe.

Rehbein (2020) također navodi kako je Weber tumačio da kapitalizam treba shvatiti kao kontekstualni fenomen, odnosno, poprima različite konfiguracije ovisno o povijesnim okolnostima. Osim toga, kapitalizam je postojao na brojnim mjestima i brojnim u razdobljima; međutim, ono što izdvaja moderni zapadni kapitalizam je njegova prodornost, koja prožima sve aspekte života. Nasuprot tome, u drugim kontekstima, kapitalizam je povijesno ograničen na malu skupinu trgovaca ili kapitalista, koji su često imali podređene položaje. Kapitalizam danas obuhvaća sve sfere društva i uključuje integraciju gotovo svakog člana društva, kao što je vidljivo u razvoju europskog kapitalizma.

Clarke (1974, str. 12-13) navodi da ono što se podrazumijeva pod kapitalizmom nije samo proizvodnja za tržište ili proizvodnja za profit, niti je ograničeno na posuđivanje novca za kamate. Ove su karakteristike suštinski prisutne u svakoj monetarnoj ekonomiji i mogu se pronaći u starom Rimu, kao i u modernoj Britaniji. Izraz „kapitalizam“ koristi se za opisivanje specifičnog tipa društva, tipa koji postoji u Britaniji, Francuskoj i Sjedinjenim Državama od kraja osamnaestog stoljeća. To je društvo u kojem je cjelokupna društvena struktura prilagođena i prilagođena određenom načinu proizvodnje. Ovaj način proizvodnje, poznat kao kapitalistička proizvodnja, karakterizira činjenica da radnik ne posjeduje sredstva za proizvodnju, dok vlasnik sredstava za proizvodnju ne radi. Radnik radi za plaću, dok vlasnik sredstava za proizvodnju, uključujući strojeve i sirovine, zapošljava radnika da radi s tim sredstvima za proizvodnju i prodaje dobivene proizvode za profit. Kapitalističko društvo je ono u kojem dominira ova vrsta proizvodnje, gdje vlasnici sredstava za proizvodnju stupaju u interakciju s radnicima koji nemaju sredstva za proizvodnju na tržištu rada. U takvom društvu vlasnici kupuju radnu snagu radnika. Tipično, takvo društvo karakterizira dominacija tvorničke proizvodnje jer upravo razvojem tvorničke proizvodnje neovisni radnici, koji rade sami sa svojim alatima, više ne mogu

konkurirati kapitalističkim poslodavcima. Društveno, takvo je društvo definirano dominacijom dviju antagonističkih klasa: kapitalista i proletera. Iako mogu postojati međuslojevi između dviju klasa, kapitalističke i proletherske klase primarne su snage u takvom društvu.

Način razmišljanja sadašnjeg kapitalističkog sustava može se sažeti na sljedeći način (Hawken et al., 1999, str. 6):

1. Ekonomski napredak se najbolje postiže u sustavima slobodnog tržišta gdje reinvestirani profiti povećavaju produktivnost rada i kapitala.
2. Konkurentska prednost se postiže kada veće i učinkovitije tvornice proizvode više proizvoda za prodaju na rastućim tržištima.
3. Maksimiziranje ljudskog blagostanja postiže se rastom ukupne proizvodnje (BDP).
4. Svaki nedostatak resursa potaknut će razvoj alternativa.

Porijeklo ovog svjetonazora može se pratiti stoljećima unatrag, ali industrijska revolucija ga je učvrstila kao primarnu ekonomsku ideologiju. Ova brza i transformativna promjena u metodama proizvodnje i distribucije dobara u različitim sektorima uvela je novi element koji je preoblikovao temeljnu formulu za stvaranje materijalnih proizvoda. Strojevi pokretani vodom, drvetom, drvenim ugljenom, benzinom i naposljetku električnom energijom počeli su obavljati ili ubrzavati posao koji su prije obavljali radnici. Kao rezultat toga, ljudska produktivnost eksponencijalno je rasla. Ono što je 1770. godine zahtijevalo dvjesto radnika moglo se postići pomoću jedne predilice u britanskoj tekstilnoj industriji do 1812. godine. S takvim izvanrednim poboljšanjima u produktivnosti, radna snaga je bila u mogućnosti proizvesti značajno veću količinu osnovnih dobara poput tkanine po mnogo nižoj cijeni. To je dovelo do brzog povećanja životnog standarda i realnih plaća, što je zauzvrat potaknulo potražnju za proizvodima u drugim industrijama. Tehnološki napredak nastavio se pojavljivati, mehanizirajući industriju za industrijom, što je rezultiralo još nižim cijenama i većim prihodima. Ti čimbenici stvorili su samoodrživu i rastuću potražnju za prijevozom, stanovanjem, obrazovanjem, odjećom i drugom robom, čineći temelj moderne trgovine (Hawken et al., 1999, str. 6-7).

S druge strane, kako navode Halliday & Trasher (2020, str. 8), da bi se društvo smatralo kapitalističkim, ono bi općenito trebalo pokazivati sljedeće karakteristike:

1. Snažna zakonska zaštita privatnog vlasništva: društvo osigurava da su prava privatnog

vlasništva dobro definirana i zaštićena zakonom.

2. Široka disperzija privatnog vlasništva: privatno vlasništvo široko je rasprostranjeno među populacijom, što omogućuje pojedincima da imaju vlasničke udjele u različitim sredstvima.
3. Opsežna međunarodna trgovina: društvo je aktivno uključeno u međunarodnu trgovinu, olakšavajući razmjenu dobara i usluga s drugim nacijama.
4. Suverenitet potrošača: odluke o proizvodnji i opskrbi prvenstveno su vođene potražnjom potrošača. Tržišne snage određuju koja se dobra i usluge proizvode i u kojoj mjeri.
5. Raznolikost ugovora o radu: u kapitalističkim društvima postoji niz dostupnih ugovora o radu. Tržište rada, a ne država ili drugi subjekti, uvelike određuje odluke o zapošljavanju, trajanju zaposlenja i plaćama.

Dok postojeće kapitalističke zemlje mogu pokazati ove karakteristike u različitim stupnjevima, društva koja ne ispunjavaju ove široke uvjete vjerojatno se neće smatrati kapitalističkim. Prava privatnog vlasništva i njihova zaštita ključni su za trgovinu, a društva koja promiču privatno vlasništvo omogućuju tržišne transakcije. Koncept privatnog vlasništva obuhvaća različitu imovinu koja se obično kupuje i prodaje, iako postoje etičke i filozofske rasprave u vezi s opsegom mogućnosti trgovanja. Potrošački suverenitet naglašava da u kapitalističkim društvima tržište odgovara na potražnju potrošača. Ako postoji potražnja za određenom robom ili uslugom, tržište će je osigurati, dok nezadovoljena potražnja dovodi do smanjene proizvodnje. Nadalje, kapitalistički procesi među odraslim osobama, odvijaju se slobodno, bez prisile ili opstrukcije. Osim toga, ugovori o radu i zapošljavanju u kapitalističkim društvima pokazuju raznolikost. Odluke o zapošljavanju, trajanju i plaćama prvenstveno određuje tržište rada, a ne vanjski subjekti. Dok se zapošljavanje „po volji“ često povezuje s kapitalizmom, različite industrije i poslodavci mogu prihvatiti alternativne ugovore o radu na temelju svojih specifičnih okolnosti. Raznolikost ugovora o radu mjesto je gdje se može primijetiti najviše varijacija unutar i između različitih kapitalističkih društava (Halliday & Trasher, 2020, str. 8-9).

S druge strane, kapitalizam ima utjecaj na globalnu političku ekonomiju i kulturu te ga treba smatrati globalnom kapitalističkom kulturom. Primjećuje se konvergencija i standardizacija kulturnih proizvoda diljem svijeta, poput odjeće, hrane, glazbe, televizije, filma, arhitekture i drugih područja. Važno je napomenuti da određeni stilovi, brendovi, ukusi i prakse

imaju globalnu vrijednost i mogu se naći posvuda. Kulturne prakse su postale roba koja se kupuje i prodaje, što rezultira homogenizacijom kulturnog iskustva putem komercijalizacije. To predstavlja prijetnju trećem i četvrtom svijetu te bogatstvu i raznolikosti njihovih kultura. Ljudi koji su uključeni u ove procese doživljavaju sličnu zbunjenost, nesigurnost i osjećaj nemoći. Kada ljudi shvate da njihove živote sve više kontroliraju sile izvan dosega nacionalnih institucija koje oblikuju njihov „politički poredak“ gubi se osjećaj pripadnosti sigurnoj kulturi. Ukratko, postojeće političke strukture nacionalnih država ne mogu pružiti legitimitet iznimno moćnim globalnim ekonomskim silama. Ne postoji mogućnost glasanja unutar ili izvan multinacionalnih korporacija ili međunarodnog trgovačkog sustava, no čini se da imaju veći utjecaj na naše živote od nacionalnih vlada koje biramo (Čolić, 2004).

3.2. Modeli kapitalizma

Bell (2012, str. 13) navodi kako postoji pet različitih modela kapitalizma koji se mogu identificirati na temelju njihovih institucionalnih aranžmana i komplementarnosti. Ti modeli uključuju tržišni model, socijaldemokratski model, kontinentalno europski model, mediteranski model i azijski model.

Tržišni model karakterizira tržišno natjecanje između proizvođača, gdje poduzeća reaguju na nepovoljne šokove i oslanjaju se na fleksibilnost tržišta rada i financijska tržišta za prilagodbu. Socijaldemokratski model karakterizira fleksibilnost radne snage koja se postiže kombinacijom umjerene zaštite zaposlenja, jake socijalne zaštite i lakog pristupa prekvalifikaciji. Također naglašava koordinirano pregovaranje o plaćama i solidarnu politiku plaća. Kontinentalno europski model ima sličnosti sa socijaldemokratskim modelom, ali ima viši stupanj zaštite zaposlenja i manje razvijenu socijalnu državu. Također se odlikuje centraliziranim financijskim sustavom i koordiniranim pregovaranjem o plaćama, iako u manjoj mjeri od socijaldemokratskog modela. Mediteranski model stavlja veći naglasak na zaštitu zaposlenja i ima nižu socijalnu zaštitu u odnosu na kontinentalno europski model. Ovaj se model oslanja na centralizirani financijski sustav, ograničenu konkurenciju na tržištu proizvođača i radnu snagu s ograničenim vještinama i razinama obrazovanja. Nadalje, azijski model kapitalizma uvelike se oslanja na suradnju između velikih korporacija i države, uz podršku centraliziranog financijskog sustava. Daje prioritet dugoročnim strategijama, štiti specifična ulaganja radnika kroz *de facto* zaštitu zaposlenja i ograničava socijalnu zaštitu i sofisticirana financijska tržišta. Važno je napomenuti da ovi modeli nisu određeni samo geografskim ili

kulturnim čimbenicima, već institucionalnom komplementarnošću unutar svakog modela. Svaki model ima specifične institucionalne oblike koji oblikuju njegovo funkcioniranje i koherentnost (Bell, 2012, str. 13-14).

S druge strane, Coates (2015, str. 29-30) navodi kako postoje različiti modeli kapitalizma koje karakteriziraju različiti stupnjevi tržišno vođenih, državničkih i pregovaračkih/konsenzualnih pristupa. Oni su tržišni model, model državnog kapitalizma i pregovarački ili konsenzualni kapitalizam:

1. U tržišnim kapitalizmima, privatna poduzeća imaju značajnu kontrolu nad odlukama o ulaganjima, vođene vlastitim kratkoročnim profitnim motivima. Imaju slobodu prikupiti kapital na otvorenim financijskim tržištima. U takvim sustavima radnici imaju ograničena zakonska industrijska i socijalna prava i oslanjaju se na uglavnom neregulirana tržišta rada. Uključivanje države u gospodarsko upravljanje prvenstveno je usmjereno na stvaranje i zaštitu tržišnih uvjeta. Prevladavajuća politička i moralna shvaćanja u tim društvima su individualističke i klasično liberalne prirode.
2. Državni kapitalizam također uključuje investicijske odluke koje primarno donose privatne tvrtke, ali u bliskoj suradnji s javnim agencijama. Administrativne smjernice i vodstvo banaka često neizravno oblikuju te odluke. Radničkim pokretima u tim sustavima obično nedostaju jaka politička i socijalna prava, ali mogu postojati odredbe za radne odnose koje povezuju radnike s privatnim korporacijama kroz programe socijalne skrbi temeljene na tvrtkama. Dominantne kulturne vrijednosti u državnom kapitalizmu su konzervativne i nacionalističke.
3. Pregovarački ili konsenzualni kapitalizam ima relativno ograničenu izravnu državnu regulaciju akumulacije kapitala. Međutim, politički sustav u ovim modelima uspostavlja snažna radnička prava i socijalne odredbe, dajući organiziranom radništvu značajnu prisutnost na tržištu i mogućnost sudjelovanja u industrijskom donošenju odluka. Dominantne kulturne mreže u tim kapitalizmima tipično su socijaldemokratske ili demokršćanske prirode.

Ovi različiti modeli kapitalizma predstavljaju različite kombinacije tržišne dinamike, uključenosti države, radničkih prava i kulturnih vrijednosti. Specifični model koji je usvojila neka država oblikuje njezine gospodarske i društvene sustave, utječući na odnos između privatnih tvrtki,

radnika i države (Coates, 2015, str. 30).

Da zaključimo, u ovom dijelu rada prikazano je kako je kapitalizam složen ekonomski sustav koji je nastao u Europi, tijekom razdoblja industrijske revolucije u Velikoj Britaniji. Razvio se unutar oslabljenih struktura monarhijsko-merkantilističke Europe i postao dominantan u suvremenom društvu. Temelji se na privatnom vlasništvu, osobnoj slobodi i tržištu, uz značajan utjecaj društvenih i političkih aranžmana. Industrijska revolucija u Britaniji igrala je ključnu ulogu u razvoju kapitalizma. Ona je donijela tehnološke inovacije i promjene u načinu proizvodnje, uključujući uvođenje strojeva i novih metoda organizacije rada. To je povećalo produktivnost i omogućilo masovnu proizvodnju dobara, što je rezultiralo razvojem tržišta i rastom potrošnje. Kapitalizam je također povezan s filozofskim promjenama prema pro-razumskim uvjerenjima. Razvoj kapitalizma u zapadnoj Europi bio je potaknut sekularnim trendovima i promjenama u načinu razmišljanja o društvu, ekonomiji i politici.

Kapitalizam se temelji na stvaranju profita putem ulaganja kapitala. Vlasnici kapitala ulažu svoj novac u proizvodne aktivnosti s ciljem ostvarivanja veće vrijednosti. Kapitalističke institucije pružaju okvir za ekonomski napredak i povećanje bogatstva. Međutim, kritičari ističu da kapitalizam može dovesti do nejednakosti, eksploatacije radnika i negativnih društvenih posljedica. Kapitalizam se obično opisuje kao društvo s dvije dominantne klase - kapitalista i proletarijat. Kapitalisti posjeduju sredstva za proizvodnju, dok radnici rade za plaću. Oba sloja društva mogu osjećati određenu otuđenost od svog rada i drugih aspekata života, iako iz različitih razloga.

Konačno, pokazano je i to da postoje različiti modeli kapitalizma koji se razlikuju u institucionalnim aranžmanima i pristupima. Identificirano je pet modela: tržišni, socijaldemokratski, kontinentalno europski, mediteranski i azijski, kao i druga tri modela: tržišni, državni kapitalizam i pregovarački/konsenzualni kapitalizam. Svaki model ima specifične karakteristike u pogledu uloge tržišta, države, radničkih prava i kulturnih vrijednosti. Odabir određenog modela oblikuje gospodarske i društvene sustave u državi.

4. PRIJELAZ DRŽAVA SOCIJALISTIČKOG REŽIMA NA KAPITALISTIČKI – PRIMJER REPUBLIKE HRVATSKE

Različiti znanstvenici još uvijek imaju različite ocjene o integraciji, funkcioniranju i raspadu Jugoslavije. Službena oznaka jugoslavenskog gospodarskog sustava od 1950-ih naovamo bila je „radničko samoupravljanje“. Ovakav sustav, postupno implementiran u cijelom društvu nakon odvajanja Jugoslavije od Staljinovog Sovjetskog Saveza, nametnulo je partijsko-državno vodstvo kao dio kontrolirane decentralizacije vlasti, usmjerene na održavanje vlastite moći što je dulje moguće. Međutim, u vrijeme ekonomske krize, ovaj nametnuti sustav se oteo kontroli, što je rezultiralo kobnim posljedicama za cijelu zemlju i ljude koji su živjeli u ovom samoupravnom „tržišnom“ socijalizmu. Gospodarska kriza i reforme koje su uslijedile pokrenule su proces političke i ekonomske dezintegracije unutar socijalističke Jugoslavije (Murašov et al., 2020, str. 79).

Opće je poznato da je industrija u Hrvatskoj, kao dijelu bivše Jugoslavije, doživjela brzi rast nakon Drugog svjetskog rata, osnivanjem ili širenjem velikih industrijskih korporacija poput Podravke, Plive, Rade Končara, RIZ-a, Nikole Tesle i Đure Đaković. Neki sektori u bivšoj Jugoslaviji bili su tehnološki napredni i čak su izvozili tehničke usluge. Hrvatska, je bila među najrazvijenijim republikama bivše Jugoslavije, te imala je snažnu industrijsku bazu. Između 1950. i 1973. godine, Hrvatska je doživjela značajan rast BDP-a i nadmašila zemlje poput Mađarske i Poljske. Dok su mnoge velike korporacije imale vlastite istraživačke institute i surađivale sa sveučilištima i institutima kao što je Ruđer Bošković, razvoj tehnologija se također uvelike oslanjao i na uvoz stranih tehnologija. Vrsta uvezene tehnologije varirala je ovisno o tehnološkoj zrelosti sektora, u rasponu od niskotehnoloških kredita u tekstilnoj industriji do ugovora, konzultacija, znanja i cjelovitih usluga „ključ u ruke“ (Švarc & Dabić, 2019).

Znanost je igrala značajnu ulogu u ideologiji i politici socijalističkih gospodarstava, uključujući i Hrvatsku, budući da se smatrala ključnom za gospodarski razvoj i konkurentskim elementom u odnosu na Zapad. Vlada je pružala znatnu potporu znanosti, uključujući interne industrijske institute. No, logika suradnje znanosti i industrije i prijenosa znanja bitno se razlikovala između Istoka i Zapada. Na Istoku je inovacije koordinirala središnja država, inovacije nisu bile vođene interesima dionika, što je ograničavalo koevoluciju industrije i

znanosti u stvaranju tehničkih promjena. Centralno planiranje socijalističkog gospodarstva i državni paternalizam sprječavali su tvrtke i istraživačke institute da odgovore na tržišne poticaje i slijede inovativna i tržišno vrijedna istraživanja. To je rezultiralo fragmentiranim inovacijskim sustavom i nedostatkom integracije između istraživanja i razvoja i proizvodnje, kao i međuorganizacijskog učenja. Još jedna mana tehnološke politike u socijalizmu bio je linearni model inovacije (eng. *linear model of innovation*), koji je naglašavao znanost kao glavni pokretač inovacija i tehnoloških promjena. U ovom modelu, proces inovacije slijedio je određeni redoslijed koraka. Prvo, znanstvenici bi obavili istraživanja i razvili nove tehnološke koncepte ili tehnike. Zatim bi se ti znanstveni pronalasci prenosili tehničarima i inženjerima koji bi ih razvijali u praktične proizvode ili rješenja. Nakon toga, proizvodi bi se masovno proizvodili i distribuirali na tržištu. Ovaj linearni pristup naglašavao je ključnu ulogu znanosti i državnog sektora u poticanju inovacija. U socijalističkim ekonomskim sustavima, često su državne agencije i institucije imale vodeću ulogu u financiranju istraživanja i razvoja te kontrolirale proces inovacija. Ideja je bila da će znanstvenici pod nadzorom države raditi na tehnološkim naprecima koji će koristiti društvu. Međutim, ovaj linearni model inovacije ima svoje nedostatke. Prvo, stvarnost inovacija često nije linearna. Inovacije se često događaju na nepredvidive načine, a mnoge velike inovacije dolaze iz neočekivanih izvora. Ovaj model nije bio fleksibilan u prepoznavanju potencijala inovacija iz različitih izvora i disciplina. Drugo, prevelika ovisnost o državnom sektoru i znanosti može rezultirati birokratskim ograničenjima i nedostatkom inovativnog entuzijazma. Inovacija često cvjeta u okruženju gdje postoje poticaji za poduzetništvo i tržišna konkurencija, a ovaj model nije promicao takve uvjete. Treće, linearni model inovacije nije uvijek bio učinkovit u brzom prilagođavanju tehnološkim promjenama i promjenama tržišta. Nedostatak tržišnih signala i konkurencije, karakterističan za socijalističke sustave, otežavao je brzu prilagodbu promjenama u potrebama potrošača i tržištu (Švarc & Dabić, 2019).

4.1. Prva faza prijelaza

4.1.1. Općeniti presjek

Nakon gušenja hrvatskog nacionalnog pokreta 1971. godine, Hrvatska je ušla u dugotrajno razdoblje političke šutnje, zaradivši nadimak „tiha republika“. Međutim, 1989. godine, dijelom inspirirane pojavom višestranačke demokracije u susjednoj Sloveniji, počele su se pojavljivati nove političke stranke. Slično drugim postkomunističkim zemljama, mnoštvo stranaka pojavilo se na prvim demokratskim izborima. Mnoge od tih stranaka vrtjele su se oko

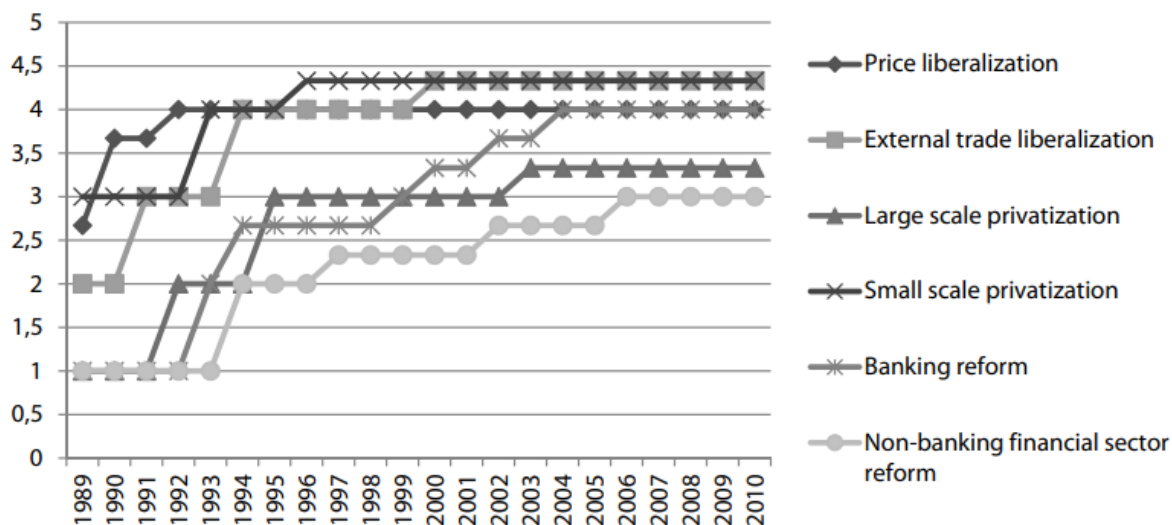
određenih ličnosti, a ne oko prepoznatljivih interesnih skupina. Međutim, jedno dominantno pitanje zasjenilo je sve ostale političke rasprave – nacionalno pitanje, odnosno, pitanje treba li Hrvatska težiti neovisnosti (Bartlett, 2002, str. 33). Fisher (2006, str. 7) navodi kako su državna politika, promjena svjetskog poretka i odnosi sa susjednim zemljama odigrali značajnu ulogu u utjecaju na nacionalističke pokrete u Hrvatskoj. U Hrvatskoj se nacionalistički osjećaj pojavio kao odgovor na rastući srpski nacionalizam unutar šire federacije Jugoslavije. Hrvatski nacionalni pokret dobivao je na zamahu dok su se u srednjoj i istočnoj Europi stvarale nove demokracije. Novoosnovani politički pokret svoje je kampanje usredotočio na temu nacionalnog suvereniteta, s ciljem privlačenja podrške sugerirajući da bi rješavanje nacionalnog pitanja riješilo i druga (ekonomska) pitanja.

U travnju 1990. održani su prvi višestranački izbori u Hrvatskoj na kojima su sudjelovale brojne političke stranke. Vladajući komunisti bili su zatečeni nesprenim ponovnim valom nacionalističkih osjećaja koje je novonastala politička stranka, Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), uspjela mobilizirati. Očekivali su pobjedu na izborima s ugodnom većinom i osmislili su izborni zakon temeljen na većinskom sustavu, s ciljem prevođenja tijesne većine glasova u veću većinu zastupničkih mjesta. No, taj je aranžman završio u korist tada oporbenog HDZ-a, koji je iznenađujuće odnio odlučujuću pobjedu. Unatoč tome što je osnovan samo godinu dana prije, HDZ je pobijedio na prvim slobodnim višestranačkim izborima u Hrvatskoj od prije Drugog svjetskog rata, osiguravši 42 posto glasova i dobivši 54 od ukupno osamdeset raspoloživih mjesta u prvom domu Sabora. U sva tri doma osigurali su 205 od 351 zastupničkog mjesta, što im je dalo apsolutnu većinu u Saboru. Mirni demokratski izborni rezultat neočekivano je srušio socijalizam u Hrvatskoj. Novi čelnici u Hrvatskoj zalagali su se za novi ustav Jugoslavije koji bi uspostavio konfederaciju neovisnih država. Međutim, srbijanski predsjednik Slobodan Milošević usprotivio se ovom prijedlogu, vodeći politiku usmjerenu na centralizaciju vlasti u Beogradu. Nasilje koje je uslijedilo povezivalo se s nastojanjima komunističkog aparata u Beogradu, kojeg su predstavljali Jugoslavenska narodna armija (JNA) i Miloševićeva Socijalistička partija Srbije, da suzbije nastojanja Hrvatske za neovisnošću (Bartlett, 2002, str. 35).

Tijekom prvog desetljeća neovisnosti, Hrvatska je prošla kroz značajne promjene i reforme kako bi uspostavila nove državne institucije, prešla na parlamentarnu demokraciju, uvela vlastitu valutu i obnovila infrastrukturu oštećenu tijekom rata. Restrukturiranje sektora istraživanja i razvoja (IR) u Hrvatskoj slijedilo je sličnu putanju kao i druge postsocijalističke

zemlje, doživljavajući i nagle promjene i postupne prilagodbe (Švarc & Dabić, 2019). Stojčić (2012) navodi kako je formalni početak hrvatske tranzicije započeo 1989. godine kada je uvedeno nekoliko zakona koji su omogućili osnivanje novih privatnih poduzeća i prijenos vlasništva nad sredstvima za proizvodnju u kolektivnom vlasništvu na zaposlenike i vanjske vlasnike. EBRD-ovi indeksi institucionalnih reformi (Slika 1.) pokazuju da je određena razina liberalizacije cijena i trgovine te malog poduzetništva već postojala 1989. godine, prije raspada Jugoslavije.

Slika 1: Indeksi napretka institucionalnih reformi u Hrvatskoj, 1989.-2007.

Izvor: Stojčić (2012, str. 67)

Međutim, ovi povoljni početni uvjeti bili su zasjenjeni političkim i društvenim preokretima, uključujući rat koji je izbio nakon proglašenja neovisnosti Hrvatske od Jugoslavije i raspada zemlje koji je uslijedio. Početne politike usmjerene na vođenje tranzicije Hrvatske u tržišno gospodarstvo morale su se provoditi u ratnim uvjetima, koji su doveli do priljeva izbjeglica i doveli do raznih gospodarskih, društvenih i političkih izazova. Osim toga, specifične političke okolnosti tijekom druge polovice 1990-ih ometale su nastojanja Hrvatske da se pridruži EU i

integrira u međunarodne gospodarske i političke asocijacije poput Srednjoeuropskog sporazuma o slobodnoj trgovini (CEFTA) i Svjetske trgovinske organizacije (WTO), između ostalih. Ti čimbenici nisu pogodovali restrukturiranju poduzeća u kojima je u tom razdoblju došlo do pada konkurentnosti (Stojčić, 2012).

U tranzicijom iskustvu Hrvatske podjela ekonomske i političke moći je imala ključnu ulogu. U tom kontekstu, politička moć često je bila ključna za dobivanje prvih ekonomskih povlastica i pristup resursima. Ovaj proces nije uvijek bio transparentan ili jednak za sve, često pogodujući određenim interesnim skupinama koje su bile bliže političkom vrhu. Za razliku od drugih postkomunističkih zemalja, Hrvatska i Slovenija imale su relativno učinkovite gospodarske strukture, a društvene elite proizašle iz jugoslavenskog samoupravnog sustava imale su interes zaštititi svoje postojeće rente. S druge strane, gospodarske strukture u drugim zemljama srednje i istočne Europe su se urušile, što je stvorilo priliku za provedbu reformi i nastanak novog društvenog poretka, posebice u zemljama Višegradske skupine. Za razliku od Slovenije, u Hrvatskoj je ratno stanje omogućilo centralizaciju vlasti u rukama izvršne vlasti. Dok su slovenske elite bile suočene s više provjera kroz kompetitivne izbore i novonastale institucije liberalne demokracije, u Hrvatskoj to nije bio slučaj (Petak & Kotarski, 2019, str. 6-7).

4.1.2. Ključni problemi prijelaza prve faze

U tijeku gospodarske tranzicije u Hrvatskoj postojala su dva glavna pritiska koja su oblikovala planiranje ekonomske transformacije. Prvi pritisak bio je nacionalistički, što znači da su mnogi ljudi željeli stvoriti ekonomski sustav koji bi bio specifičan za Hrvatsku i različit od prethodnog socijalističkog sustava koji su naslijedili. Drugi pritisak dolazio je od novih poduzetnika i modernih menadžerskih elita koje su željele nastaviti proces ekonomske transformacije, unatoč činjenici da je zemlja bila u ratu. Ovi ljudi su željeli modernizirati gospodarstvo i napredovati, čak i usred teških okolnosti. Osim tih unutarnjih pritisaka, vanjski faktori su također igrali ulogu. Međunarodna zajednica je naglašavala potrebu za ekonomskim reformama u Hrvatskoj, a istovremeno je politički i vojno osporavala hrvatsku neovisnost. Sve ove različite sile i pritisci zajedno su oblikovali planove za ekonomsku transformaciju u Hrvatskoj tijekom tog vremenskog razdoblja (Bičanić & Franičević, 2003). Bartlett (2002, str. 87-88) ističe kako je se, tijekom tranzicijskog razdoblja, hrvatsko gospodarstvo suočilo s nekoliko ključnih problema koje je trebalo riješiti. To je uključivalo kontrolu inflacije, smanjenje visoke stope nezaposlenosti, povećanje učinkovitosti i produktivnosti, ponovnu izgradnju industrijskih

veza s drugim bivšim republikama, poboljšanje turističkog sektora i njegove infrastrukture, revitalizaciju poljoprivrede, razvoj zanemarenog uslužnog sektora i privlačenje stranih ulaganja.

Tijekom tog razdoblja, glavno političko pitanje koje se postavljalo bilo je vezano uz to treba li isključivo liberalizacija tržišta biti dovoljna za postizanje željenih ciljeva, ili je za provedbu nužnih reformi potrebna snažna država. Hrvatska je odlučila za uspostavu snažne države kako bi se nosila s izazovima obnove ratom razorenog gospodarstva. Međutim, provedene politike su se više fokusirale na unutarnje aspekte i zaštitu interesa, umjesto na vođenje efikasne tranzicije i razvoja. Kao rezultat toga, hrvatsko gospodarstvo nije ostvarilo svoj puni potencijal tijekom 1990-ih. Rat je prouzročio ogromna razaranja, što je rezultiralo devastacijom infrastrukture, škola, bolnica i tvornica u zonama sukoba. Grad Vukovar doživio je gotovo potpuno uništenje, a na kraju ga je okupirala jugoslavenska vojska nakon višemjesečne opsade. Službene procjene pokazuju da je uništeno oko 30 posto industrijskih kapaciteta. Šteta na komunalnim uslugama i infrastrukturi iznosila je 4,2 milijarde dolara. Uništeno je ili oštećeno više od 170.000 kuća i stanova, što čini deset posto stambenog fonda. Dodatno, devet velikih regionalnih bolnica pretrpjelo je štetu. Rušenjem Masleničkog mosta kod Zadra prekinuta je prometna povezanost s Dalmacijom i prouzročena opsežna isključenja struje u priobalnom području. Prometne veze sa Slavonijom, plodnom poljoprivrednom regijom u istočnom dijelu zemlje, također su bile prekinute. Rat je prekinuo većinu već postojećih gospodarskih mreža i veza s drugim republikama bivše Jugoslavije na jugu. Oko milijun nagaznih mina i drugih eksploziva učinilo je neupotrebljivim veliki dio poljoprivrednog zemljišta, što čini oko 10 posto hrvatskog teritorija. Teritorij koji je držala paradržava pobunjenih Srba zapravo je bio izgubljen za hrvatsku državu, što je rezultiralo značajnim brojem izbjeglica i raseljenih osoba. Više od četvrt milijuna ljudi, što odgovara 5 posto stanovništva, interno je raseljeno i moralo se oslanjati na privremeni smještaj i pomoć. Realne plaće smanjene su na razine usporedive s onima iz sredine 1960-ih, a realni prihod kućanstva pao je na manje od polovice razine iz 1990. godine (Bartlett, 2002, str. 88-89).

Utjecaj smanjene domaće potrošnje i stvarne devalvacije bio je toliko značajan da je 1992. Hrvatska doživjela suficit u robnoj razmjeni. Posljedično, nije bilo problema s nabavkom deviza za pokrivanje troškova uvoza naoružanja. U veljači 1992. Hrvatska narodna banka počela je gomilati devizne rezerve, a u listopadu 1993. te su rezerve već premašile 500 milijuna dolara. Ova brza akumulacija privremeno je spriječila stvarnu revalorizaciju, koja je inače mogla započeti već 1992 (Schönfelder, 2005). Osim toga, zbog utjecaja rata i prekida trgovačkih veza s

ostatkom bivše Jugoslavije, Hrvatska je doživjela dramatičan pad svog bruto domaćeg proizvoda. Procjene koje je sastavila hrvatska vlada govore o gubitku proizvodnje od 22 do 25 milijardi dolara zbog rata, što je jedan i pol puta više od prijeratnog nacionalnog dohotka. Učinci rata na gospodarstvo su nedvojbeno bili teški, sa smanjenjem društvenog proizvoda za jednu trećinu između 1990. i 1993. Međutim, značajan dio pada dogodio se prije nego što je rat uopće počeo. Mjereno BDP-om, ukupna proizvodnja pala je za 20 posto, sa protuvrijednosti od 74 milijuna kuna u trećem kvartalu 1990. na 59 milijuna kuna u drugom kvartalu 1991. Nakon početka rata sredinom 1991. proizvodnja je dalje pala na 49 milijuna kuna, što je pad od 17 posto. Više od polovice kumulativnog pada proizvodnje u ranim 1990-ima pripisuje se raspadu Jugoslavije i gubitku tradicionalnih tržišta u južnim republikama. Rat je pogoršao ionako tešku situaciju, što je dovelo do značajnog pada zaposlenosti. Od 1990. do 1992. broj stalno zaposlenih smanjio se za više od 300.000, a registrirana nezaposlenost porasla je sa 160.000 na 267.000, što predstavlja porast od 66 posto. Službena stopa nezaposlenosti dosegla je 17 posto (Bartlett, 2002, str. 89).

Turizam je podnio najveći teret gospodarskih posljedica rata. Prije rata, turizam nije samo predstavljao značajan sektor gospodarstva, već je također pokazivao potencijal za brzi rast nakon što se riješe određeni nedostaci socijalističkog turizma. Ključne promjene potrebne za ovu transformaciju uključivale su reorganizaciju, jačanje radne discipline i uklanjanje prepreka koje je komunistička politika postavila protiv privatnih poduzeća u turističkoj industriji (Schönfelder, 2005). Bartlett (2002, str. 89-90) navodi kako je oporavak započeo tek 1994. Broj stranih turista, koji su unijeli prijeko potrebnu devizu u zemlju, pao je još oštrije, s 45,8 milijuna noćenja 1990. na 6,7 milijuna 1991., što je pad od 85 posto. Regionalne razlike su rasle, a Istra, čija su turistička središta bila smještena daleko od ratne zone, postala je relativno prosperitetno područje u usporedbi s ostatkom zemlje. Prihodi su također značajno smanjeni. Prosječna plaća pala je na samo 180 dolara mjesečno, dok je trošak minimalne potrošačke košarice pao na dvije i pol prosječne plaće i pet puta minimalnu plaću od 70 dolara mjesečno. Kao rezultat pada prihoda, ušteđevina kućanstava je iscrpljena dok su ljudi pokušavali održati svoj životni standard. Pad prihoda doveo je do naglog povećanja dohodovne nejednakosti, uz sve veći jaz između bogatih i siromašnih (Bartlett, 2002).

Sveukupno, u ovoj fazi bitno je istaknuti sljedeće (Bičanić & Franičević, 2003):

1. Privatizacija i druge reforme povezane s pretvorbom provedene su tijekom rata i

usporedno s tekućim sukobom.

2. Specifičan politički krajolik u Hrvatskoj, karakteriziran dominacijom jedne političke stranke, Hrvatske demokratske zajednice, koja je djelovala i kao pokret, odigrao je značajnu ulogu u oblikovanju hrvatskog kapitalizma.
3. Pravila i mehanizmi privatizacije imali su značajan utjecaj na ponašanje aktera uključenih u proces transformacije. To je uključivalo transformaciju društvenog vlasništva, denacionalizaciju nakon pretvorbe, privatizaciju banaka kroz privatizaciju njihovih „osnivača“ i usvajanje specifičnih modela vrednovanja imovine.
4. Izbori i odluke u vezi s propisima i institucionalnim dizajnom, kao i njihov vremenski raspored, imali su posljedice na transformacijski put kojim se krenulo. Na primjer, kasno uvođenje antimonopolskog zakonodavstva i nedostatak poštovanja i vjerodostojne predanosti vladavini prava i teška proračunska ograničenja utjecali su na proces transformacije.

4.2. Druga faza prijelaza

Vlada je u listopadu 1993. provela program ekonomske stabilizacije kako bi riješila problem stalne inflacije u gospodarstvu. Ta je inflacija proizašla iz pogrešnog shvaćanja utjecajnih osoba u vladajućoj stranci i značajnog dijela ekonomista. Vjerovali su da je stanje hrvatskog gospodarstva posljedica nedovoljne potražnje i da se može riješiti tiskanjem novca i stvaranjem potražnje, što je u biti keynesijanski pristup. Međutim, ova „dijagnoza“ je bila netočna. Ekonomski pad proizašao je iz ranijih šokova i mogao se ispraviti samo preraspodjelom resursa, procesom koji se nije mogao dogoditi brzo. Godine 1993. gospodarska je aktivnost dodatno opala umjesto da se oporavi, opovrgavajući prijedloge zagovornika inflacije Jugoslavije (Schönfelder, 2005).

Brzo povećanje deviznih rezervi tijekom razdoblja visoke inflacije postavilo je temelje za vezivanje domaće valute za režim sličan fiksnom tečaju, što je bilo ključno za stabilnost. Drugi značajan korak bio je prestanak inflatornog financiranja poljoprivrede, prakse naslijeđene iz (Schönfelder, 2005). Dakle, primarni cilj programa bio je stabilizacija deviznog tečaja, posebice prema njemačkoj marki, fiksiranjem vrijednosti valute i sprječavanjem daljnje deprecijacije. Ova mjera imala je za cilj eliminirati inflatorna očekivanja. Da bi to postigla, vlada je uklonila kontrolu na deviznom tržištu i učinila valutu potpuno interno konvertibilnom. Narodna banka preuzela je

odgovornost za upravljanje deviznim tržištem, određivši gornji interventni tečaj od 4.444 hrvatskih dinara za 1 njemačku marku. Uz to, Narodna banka je uvela ograničenja na širenje novčane mase, što je bilo povezano s fluktuacijama deviznog tečaja. Budući da je tečaj bio efektivno fiksiran, to je dovelo do značajnog ograničenja u stvaranju novog novca. Istodobno je Narodna banka smanjila diskontnu stopu s 21 posto na 7 posto, signalizirajući predanost vlade održavanju niske inflacije. Uvedene su i druge mjere za liberalizaciju gospodarstva, poput smanjenja stope poreza na promet s 50 posto na 40 posto i snižavanja općeg poreza na uvoz s 15 posto na 10 posto. Vlada je također najavila uravnoteženi proračun, koji uključuje smanjenje javnih rashoda i provedbu stroge politike dohodaka. U javnom sektoru povećanje plaća ograničeno je na samo 4 posto u studenom, u usporedbi s prethodnim povećanjem od 25 posto. Politika se pokazala uspješnom u uklanjanju inflacije i vraćanju povjerenja u domaću valutu (Bartlett, 2002, str. 95).

Protuinflacijske mjere uvedene u listopadu 1993. pokazale su se vrlo učinkovitima, jer je inflacija cijena na malo pala s nevjerojatnih mjesečnih 38,7 posto na samo 1,4 posto u studenom. U prosincu je čak pao u minus na -0,5 posto. Objašnjavajući uspjeh programa, Benczes (2014, str. 203-204) ističe da su početni ekonomski uvjeti bili toliko loši da ih je teško bilo što moglo pogoršati. Štoviše, program je uključivao dobro uravnoteženu kombinaciju monetarne i fiskalne politike i uživao snažnu političku i širu potporu, što je omogućilo i Vladi i Hrvatskoj narodnoj banci da ga učinkovito provedu. Za uspjeh programa više su zaslužne administrativne nego tržišne mjere. Značajan vlasnički udio hrvatske države omogućio joj je utjecaj na cjenovno ponašanje velikih poduzeća u državnom vlasništvu i dao snažan poticaj antiinflacijskim politikama. Još jedna ključna komponenta stabilizacijskog programa bila je fiskalna disciplina. Značajne izmjene izvršene su u središnjem proračunu prvenstveno s ciljem njegova smanjenja povećanjem poreznih prihoda i ograničavanjem rashoda. Fiskalni deficiti održavani su na ili ispod 3 posto BDP-a do kasnih 1990-ih, uspješno uravnotežujući povećanje potrošnje s rastom prihoda.

Nakon završetka rata, dogodilo se nekoliko izmjena zakona o privatizaciji u Hrvatskoj. Na savjet Svjetske banke, Agencija za privatizaciju i Fond za razvoj spojeni su u novu organizaciju pod nazivom Hrvatski fond za privatizaciju (HFP) u siječnju 1993. (Bartlett, 2002, str. 99). Hrvatski model privatizacije prošao je kroz dvije osnovne faze - privatizaciju i pretvorbu, koje su bile složene i suočene s različitim izazovima. Ti su se procesi morali baviti trima

različitim kategorijama ciljeva: ekonomskim, političkim i društvenim. U Hrvatskoj je pristup privatizaciji uglavnom naginjao metodologiji od slučaja do slučaja, a imao je i izražen socijalni aspekt. Ilustracije radi, to je podrazumijevalo podjelu dionica društvenim skupinama koje su tijekom rata znatno stradale, kao što su branitelji, prognanici i izbjeglice. Cjelokupna inicijativa pokrenuta je uvođenjem i provedbom Zakona o pretvorbi društvenih poduzeća 1991. godine, nakon čega je uslijedio Zakon o privatizaciji 1995. godine. Ključna početna faza ovog plana privatizacije uključivala je pretvaranje bivših društvenih poduzeća u državna poduzeća, što je dovelo do značajne državne kontrole nad komunalnom imovinom. Unatoč širokoj pokrivenosti poduzeća uključenih u proces pretvorbe i privatizacije, sveukupni napredak Hrvatske u tom nastojanju bio je izrazito izostao (Crnković et al., 2010). Proces privatizacije u Hrvatskoj opisan je kao „model prazne ljuske“ koji se odnosi na izvlačenje imovine i kompetencija poduzeća od strane tajkuna i korumpiranih menadžera. To je često rezultiralo devastacijom dugotrajne imovine i tehnoloških mogućnosti (Švarc & Dabić, 2019).

Nakon Daytonskog sporazuma, razdoblja gospodarske krize i stagnacije, u Hrvatskoj se nastavio gospodarski rast. BDP je bilježio godišnju stopu rasta od preko 6 posto tijekom tri godine od 1995. do 1997., ali je usporio na nešto ispod 3 posto 1998. godine. Brzi rast BDP-a u tom razdoblju djelomično je bio posljedica faze oporavka nakon rata, koja je uključivala korištenje viška kapaciteta, popravak oštećenih tvornica i obnovu poremećenih komunikacija. Postojala je nada za daljnji gospodarski rast kada su se bruto investicije povećale za gotovo 40 posto 1996. godine, što je dovelo do rasta industrijske proizvodnje sljedeće godine. Svjetska banka ulagala je u razne projekte putem zajmova, uključujući zdravstvenu opremu, prometne projekte i modernizaciju željeznice. Dva značajna kredita osigurana su za hitni promet i razminiranje 1997. godine te za modernizaciju i restrukturiranje željeznice 1999. godine. Ukupno je Svjetska banka financirala zajmove u vrijednosti od 762 milijuna dolara za četrnaest projekata između 1994. i 1999., s dodatnih 57 milijuna dolara danih kao zajmovi određenim poduzećima preko Međunarodne financijske korporacije (IFC). Europska banka za obnovu i razvoj (EBRD) također je izdvojila 230 milijuna eura za projekte razvoja privatnog sektora do sredine 1996. godine. Ti su projekti uključivali zajmove za farmaceutsku tvrtku, pivovaru, kreditne linije banaka za mala poduzeća, sustave zračne navigacije, obnovu cesta, poboljšanja električne mreže i obnovu turističkog sektora. Osim međunarodnih izvora sredstava i tehničke pomoći, djelovali su i brojni bilateralni programi pomoći u obnovi i provedbi humanitarnih projekata za izbjeglice i prognanike. Neinflatorni rast proizvodnje između 1995. i 1998. smatrao se uspješnom pričom u

gospodarskoj tranziciji Istočne Europe. Hrvatska je dobila povoljne međunarodne kreditne ocjene i pohvale za učinkovitost svoje stabilizacijske politike (Bartlett, 2002, str. 101-102).

U ovom dijelu rada je prikazano kako su gospodarska kriza i političke dezintegracije u Jugoslaviji imale duboke posljedice za Hrvatsku. Nakon uspostave radničkog samoupravljanja kao vladajućeg modela, kontrolirana decentralizacija vlasti postala je sredstvo održavanja moći partijsko-državnog vodstva. Međutim, ekonomska kriza je izmakla kontroli, što je dovelo do dezintegracije socijalističke Jugoslavije. Hrvatska je kao dio Jugoslavije imala snažnu industrijsku bazu i postigla značajan gospodarski rast, ali se oslanjala na uvoz stranih tehnologija. Znanost je igrala važnu ulogu u socijalističkom gospodarstvu, ali logika suradnje znanosti i industrije se bitno razlikovala od zapadnog modela. Centralno planiranje i nedostatak tržišnih poticaja ograničavali su inovacije i tehničke promjene. Gospodarske poteškoće su se pogoršavale, a gospodarski rast je naglo usporio, što je dovelo do akumulacije inozemnog duga i mjera štednje. Inflacija je porasla, realni dohoci su padali, a nezadovoljstvo je raslo. Gospodarska kriza je prerasla u političku krizu i potaknula sukobe među republikama, što je rezultiralo raspadom Jugoslavije.

U prvom desetljeću neovisnosti, Hrvatska je prošla kroz značajne promjene i reforme kako bi uspostavila nove institucije, uvela demokraciju, vlastitu valutu te obnovila infrastrukturu oštećenu tijekom rata. No, sektor istraživanja i razvoja (IR) je prošao kroz turbulentno razdoblje. Kapacitet znanstvene baze u Hrvatskoj značajno je opao, dok je industrijsko istraživanje i razvoj pretrpjelo veliki pad. Privatizacija poduzeća dovela je do gubitka tehnoloških kompetencija i tehnološkog razvoja. Rat i recesija imali su snažan utjecaj na hrvatsko gospodarstvo tijekom tranzicijskog razdoblja. Ratna razaranja dovela su do ogromnih šteta na infrastrukturi, industriji, stambenom sektoru i poljoprivredi. Uništenje industrijskih kapaciteta, prekid prometnih veza s drugim republikama bivše Jugoslavije te prisutnost nagaznih mina znatno su otežali obnovu i gospodarski oporavak. Nakon Daytonskog sporazuma, Hrvatska je doživjela gospodarski rast s godišnjom stopom rasta BDP-a od preko 6 posto tijekom tri godine. Međutim, usporila je na oko 3 posto 1998. godine. Visoka nezaposlenost i dalje su bile izazov, iako je inflacija ostala niska. Međunarodne financijske institucije, poput Svjetske banke i Europske banke za obnovu i razvoj, pružile su financijsku podršku putem zajmova za različite projekte u Hrvatskoj.

5. ZAKLJUČAK

Rasprava između kapitalizma i socijalizma složena je i višestruka. S jedne strane, kapitalizam, sa svojim naglaskom na slobodnim tržištima, privatnom vlasništvu i slobodi pojedinca, nedvojbeno je bio instrument u poticanju inovacija, gospodarskog rasta i prosperiteta u mnogim društvima. On potiče natjecanje, što potiče učinkovitost i dovodi do šireg spektra dobara i usluga za potrošače. Sposobnost kapitalizma da potakne preuzimanje rizika i poduzetništvo rezultirala je revolucionarnim napretkom u tehnologiji, industriji i znanosti. Štoviše, njegova usredotočenost na osobnu slobodu i individualna prava bila je važna za promicanje demokratskih vrijednosti i zaštitu građanskih sloboda. S druge strane, socijalizam, sa svojim naglaskom na kolektivnom vlasništvu, gospodarskom planiranju i socijalnoj skrbi, skreće pažnju na problem nejednakosti i ograničenjima kapitalizma. Pravičnijom preraspodjelom bogatstva i resursa, socijalizam ima za cilj osigurati osnovni životni standard za sve članove društva i smanjiti siromaštvo i socijalne razlike. On pridaje važnost javnim uslugama kao što su obrazovanje, zdravstvena skrb i socijalna sigurnost, s ciljem pružanja osnovnih potreba svima bez obzira na njihov ekonomski status. Nadalje, socijalizam stavlja snažan naglasak na društvenu solidarnost i suradnju, nastojeći potaknuti osjećaj zajedništva i zajedničke odgovornosti. Nažalost centralizirano planiranje i kontrola resursa guše individualnu inicijativu i inovaciju, dovode do poteškoća pri raspodjeli resursa na način koji učinkovito zadovoljava različite potrebe i preferencije društva. Nedostatak tržišnog natjecanja u socijalističkim gospodarstvima također dovodi do neučinkovitosti i nedostatka poticaja za produktivnost. Konačno, povijest je pokazala da su pokušaji provedbe socijalizma u pravilu rezultirali autoritarnim režimima koji suzbijaju političko neslaganje i ograničavaju individualne slobode.

Prijelaz zemalja iz socijalističkog režima u kapitalistički sustav složen je i višestruk proces, kao što pokazuje primjer Hrvatske. Put Hrvatske prema kapitalizmu bio je obilježen je raznim izazovima, što ilustrira zamršenu prirodu takve transformacije. Kolaps socijalizma u Hrvatskoj, zajedno s raspadom Jugoslavije, postavio je pozornicu za značajnu političku, gospodarsku i društvenu transformaciju. Zemlja je krenula putem ekonomske liberalizacije i tržišno orijentiranih reformi, usmjerenih na demontiranje centraliziranog socijalističkog sustava

i poticanje slobodnog tržišnog gospodarstva. Privatizacija poduzeća u državnom vlasništvu, deregulacija i uspostava pravnog okvira pogodnog za poslovanje i strana ulaganja bile su ključne komponente ove tranzicije.

Prijelaz na kapitalizam u Hrvatskoj nije nažalost prošao bez poteškoća. Početna faza privatizacije suočila se s brojnim preprekama, uključujući korupciju, političko uplitanje i neravnomjernu raspodjelu bogatstva. Ti su izazovi rezultirali povećanjem društvene nejednakosti, pri čemu su neki segmenti društva imali nerazmjerne koristi od tranzicije, dok su se drugi borili da se prilagode novoj gospodarskoj stvarnosti. Unatoč tim izazovima, Hrvatska je napravila značajne korake u integraciji u globalni kapitalistički sustav. Zemlja je privukla izravna strana ulaganja, razvila uspješnu turističku industriju i pridružila se Europskoj uniji, što je omogućilo pristup većim tržištima i mogućnostima za gospodarski rast. Nadalje, Hrvatska je provela razne strukturne reforme, uključujući poboljšanja infrastrukture, obrazovanja i poslovnog okruženja, kako bi povećala svoju konkurentnost i privlačnost za ulagače.

Unatoč tome, tranzicija Hrvatske u kapitalizam je proces koji je u tijeku i još uvijek postoje područja koja zahtijevaju daljnju pozornost i poboljšanja. Zemlja se i dalje suočava s izazovima povezanim s korupcijom, birokratskom neučinkovitošću i potrebom za strukturnim reformama za rješavanje socijalne nejednakosti. Zaključno, tranzicija Hrvatske služi kao vrijedna lekcija za druge zemlje koje prolaze kroz sličnu tranziciju, ističući važnost uravnoteženja ekonomske liberalizacije s društvenom kohezijom i uključivim rastom.

6. POPIS LITERATURE

1. Baker, C. (2010). Death to fascism isn't in the catechism: legacies of socialism in Croatian popular music after the fall of Yugoslavia. *Narodna umjetnost*, 47(1), 163-183.
2. Bardhan, P. K., & Roemer, J. E. (1993). *Market Socialism: The Current Debate*. Oxford University Press.
3. Bartlett, W. (2002). *Croatia: A Crossroads Between East and West (Postcommunist States and Nations)*. Routledge.
4. Bell, D. (2012). *The Cultural Contradictions of Capitalism*. Basic Books.
5. Benczes, I. (2014). *Deficit and debt in transition*. Central European University Press.
6. Bičanić, I., & Franičević, V. (2003). *Understanding Reform: the Case of Croatia. The WIIW Balkan Observatory Working Paper, 033*.
7. Boettke, P. J., & Leeson, P. T. (2004). Liberalism, Socialism, and Robust Political Economy. *Journal of Markets and Morality*, 7(1), 99-111.
8. Bronner, S. (2000). *Socialism Unbound*. Westview Press.
9. Carnevali, E., & Pedersen Ystehede, A. (2022). Is socialism back? A review of contemporary economic literature. *Journal of Economic Surveys*, 37(2), 239-270.
10. Clarke, S. (1974). *The Development of Capitalism*. Sheed and Ward.
11. Coates, D. (2015). *Capitalism: The Basics*. Routledge.
12. Cockshott, P., & Cottrell, A. F. (1993). *Towards a New Socialism*. Spokesman Books.

13. Crnković, B., Požega, Ž. & Briševac, J. (2010), Privatizacija, državno vlasništvo i poslovni rezultat poduzeća. *Ekonomski vjesnik, XXIII* (2).
14. Čolić, S. (2004). Globalizacija, kultura kapitalizma i globalna kultura. *Narodna umjetnost, 41*(2), 185-192.
15. Douglas Fitzgerald, D. (2000). *Capitalism and Its Economics: A Critical History*. Pluto Press.
16. Fisher, S. (2006). *Political Change in Post-Communist Slovakia and Croatia: From Nationalist to Europeanist*. Palgrave Macmillan.
17. Fulcher, J. (2004). *Capitalism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press
18. Halliday, D., & Trasher, J. (2020). *The Ethics of Capitalism: An Introduction*. Oxford University Press.
19. Hawken, P., Lovins, A., & Lovins, H. (1999). *Natural Capitalism*. Little, Brown and Company.
20. Hoppe, H.H. (2008). *A Theory of Socialism and Capitalism*. Ludwig von Mises Institute.
21. Kihara, M. (1964). Socialism and political economy. *Kyoto University Economic Review, 34*(2), 35-56.
22. Korkotsides, A. (2007). *Consumer capitalism*. Routledge.
23. Kornai, J. (2008). *From Socialism to Capitalism: Eight Essays*. Central European University.
24. Lamb, P., & Docherty, J. C. (2006). *Historical Dictionary of Socialism*. The Scarecrow Press.
25. Miller, D. (1997). Socialism and the Market. *Political Theory, 5*(4), 473-490.
26. Murašov, J., Beganović, D., & Lešić, A. (2020). *Cultures of Economy in South-Eastern Europe: Spotlights and Perspectives*. Transcript.

27. Newman, M. (2005). *Socialism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
28. Petak, Z., & Kotarski, K. (2019). *Policy-Making at the European Periphery*. Palgrave Macmillan.
29. Rehbein, B. (2020). Capitalism and inequality. *Sociedade e Estado*, 35(3), 695-722.
30. Reisman, G. (1996). *Capitalism: A Treatise on Economics*. Jameson Books.
31. Sandle, M. (1998). *A Short History Of Soviet Socialism*. Routledge.
32. Schönfelder, B (2005). The Impact of the War 1991: 1995 on the Croatian Economy: A Contribution to the Analysis of War Economies, *Freiberg Working Papers*, 14.
33. Shlapentokh, D. (2014). The socialist regime: The intellectual origin of the images. *Journal of Eurasian Studies*, 5(1), 48-55.
34. Stojčić, N. (2012). Two Decades of Croatian Transition: A Retrospective Analysis. *South East European Journal of Economics and Business*, 7(2), 63-76.
35. Švarc, J., & Dabić, M. (2019). The Croatian path from socialism to European membership through the lens of technology transfer policies. *The Journal of Technology Transfer*, 44 (5), 1476-1504.
36. Tamedly, E. L. (1969). *Socialism and International Economic Order*. Caxton Press.
37. Temkin, G. (1996). Information and motivation: Reflections on the failure of the socialist economic system. *Communist and Post-Communist Studies*, 29(1), 25-41.
38. von Mises, L. (1951). *Socialism: An Economic and Sociological Analysis*. Yale University Press
39. Zalesko M. (2015). Capitalism vs. socialism – an attempt to analyse the competitiveness of economic systems. *Economics and Law*, 14(1), 61-79.
40. Zarembka, P. (2005). *The Capitalist State and Its Economy: Democracy in Socialism*. JAI Press.

SAŽETAK

Ovaj završni rad istražuje prijelaz zemalja iz socijalističkog režima u kapitalistički sustav, s posebnim osvrtom na slučaj Hrvatske. Točnije, nakon presjeka kapitalizma i socijalizma, u radu se ispituje složena i višestruka priroda ove transformacije, uzimajući u obzir izazove i uspjehe s kojima je se Hrvatska susretala na tom putu. Kolaps socijalizma u Hrvatskoj i političke, gospodarske i društvene promjene koje su uslijedile postavile su pozornicu za duboki pomak prema tržišno orijentiranim reformama. U radu se istražuje proces prijelaza kroz dvije faze. Rat i recesija duboko su utjecali na hrvatsko gospodarstvo tijekom tranzicijskog razdoblja. Ratna razaranja uzrokovala su veliku štetu infrastrukturi, industriji, stambenim objektima i poljoprivredi. Uništavanje industrijskih kapaciteta, prekinute prometne veze s drugim republikama bivše Jugoslavije i prisutnost mina značajno su otežavali obnovu i gospodarski oporavak. Međutim, Hrvatska je nakon Daytonskog sporazuma doživjela gospodarski rast. Završni rad zaključuje naglašavanjem tranzicije u Hrvatskoj koja je u tijeku, s potrebom za daljnjim reformama za rješavanje problema korupcije, socijalne nejednakosti i strukturnih izazova. Slučaj Hrvatske služi kao vrijedna lekcija za druge zemlje koje prolaze kroz slične prijelaze, naglašavajući važnost uravnoteženja ekonomske liberalizacije sa socijalnom kohezijom i uključivim rastom.

Ključne riječi: kapitalizam, socijalizam, prijelaz, Republika Hrvatska.

ABSTRACT

This Undergraduate thesis examines the transition of countries from a socialist regime to a capitalist system, with special reference to the case of Croatia. More precisely, after the intersection of capitalism and socialism, the thesis examines the complex and multifaceted nature of this transformation, considering the challenges and successes that Croatia encountered along the way. The collapse of socialism in Croatia and the political, economic, and social changes that followed set the stage for a profound shift towards market-oriented reforms. The thesis examines the transition process through two phases. War and recession had a profound effect on the Croatian economy during the transition period. War destruction caused great damage to infrastructure, industry, housing, and agriculture. The destruction of industrial capacities, severed transport links with other republics of the former Yugoslavia, and the presence of landmines significantly hampered reconstruction and economic recovery. However, Croatia experienced economic growth after the Dayton Agreement. The thesis concludes by emphasizing the ongoing transition in Croatia and the need for further reforms to solve the problems of corruption, social inequality, and structural challenges. The case of Croatia serves as a valuable lesson for other countries undergoing similar transitions, highlighting the importance of balancing economic liberalization with social cohesion and inclusive growth.

Key words: capitalism, socialism, transition, Republic of Croatia.